UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut sociologických studií

Jana Bryknarová

Předávání hodnot v rodině

Diplomová práce

Praha 2011

Autor práce: Jana Bryknarová

Vedoucí práce: doc. Milan Tuček, CSc.

Rok obhajoby: 2011

Bibliografický záznam

BRYKNAROVÁ, Jana. *Předávání hodnot v rodině.* Praha, 2010. 82 s. Diplomová práce (Mgr.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut sociologických studií. Katedra sociologie. Vedoucí diplomové práce doc. Milan Tuček, CSc.

Abstrakt

Diplomová práce se zabývá přenosem hodnot a norem v rodině. Cílem práce je kvantifikovat, do jaké míry v moderní české rodině k přenosu hodnot dochází, tj. do jaké míry (a zda vůbec) lze hovořit o vlivu rodičů na hodnoty jejich dětí. V druhém kroku je cílem zjistit, do jaké míry mají vliv vzdělání rodičů a styl výchovy, který v době dospívání dítěte uplatňují. Oporou pro zjištění je analýza datového souboru „Kulturní a hodnotové orientace 2008“, který je unikátní tím, že obsahuje reálné rodinné páry (rodiče a jejich dospělé děti). Pozornost je zaměřena na hodnoty na různém stupni obecnosti (hodnotovým rámcům, hodnotovým orientacím, postojům a normám) a na výchovu v rodině jako na zdroj hodnot. Z analýz vyplývá vysoká míra shody mezi rodiči a jejich dětmi v oblasti hodnot. Jako hlavní ovlivňující proměnné byly identifikovány vzdělání rodičů a výchovný styl, který uplatňovali.

Klíčová slova

Hodnoty, přenos hodnot, rodina, styl výchovy, hodnotové rámce, hodnotové orientace, postoje, normy.

Rozsah práce: 147 961 znaků (bez anotací), 82 NS

Abstract

Thesis is concerned with the transmission of values and norms in the family. The goal is to quantify the level of transmission of values between children and parents. The second step is to identify what impact on transmission of value in the family has education of parents and parenting style, which apply to a child during adolescence. Underpinning the findings is the analysis of data file "Cultural and value orientations 2008", which is unique in that it includes real families (parents and their adult children). Attention is focused on the values for different levels of generality (the value frameworks, value orientations, attitudes and norms) and education in the family as a source of values. Analysis shows a high degree of agreement between parents and their children in the sphere of values. As the main variables that affect the transmission of values were identified education of parents and parenting style.

Keywords

Values, transmission of values, family, parenting style, values frameworks, value orientation, attitudes, norms.

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 19. 5. 2011 ……

Jana Bryknarová

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucímu práce doc. Milanu Tučkovi, CSc. Za vedení práce a připomínky, bez nichž by práce nevznikla. Také bych chtěla poděkovat rodině a přátelům za podporu, kterou mi poskytovali po celou dobu mého studia.

Institut sociologických studií
Teze diplomové práce

Uvedení do tématu

Rodina bývá považována za základní stavební jednotku společnosti, která má, kromě jiných funkcí, především funkci socializační. Tradiční pojetí socializace, která hovoří o rodičích jakožto tvůrcích hodnotového modelu, představ o tom, co je špatné a co je správné, ustupuje dnes spíše do pozadí a hovoří se o demokratickém modelu, kdy v rodině probíhá diskuze nad hodnotami a postoji. Každopádně ale není sporu o tom, že rodina je základní jednotkou, kde se dětem vštěpují hodnoty a normy, předávají vzorce chování.

Teorií, která by neměla být při výzkumu kulturního přenosu mezi generací dětí a generací rodičů opomenuta, je teorie kulturního kapitálu. Pro účely této práce se přikloním k poněkud odlišnému pojetí kulturního kapitálu, než je v sociologii běžné (pojetí P. Bourdieu). Podle P. DiMaggia je zapotřebí rozlišovat mezi kulturními zdroji napomáhajícím lidem ke společenskému úspěchu a formami kulturního kapitálu obecnější podoby, jako je např. orientace ve vysokém umění. Do sféry uvažování o kulturním kapitálu jako o kulturně–společenské kompetenci je možné zahrnout akční rádius člověka (rozsah jeho životního stylu), který zahrnuje kulturní, sociální, politický i lidský kapitál. Tvoří jej prostorový a sociálně-komunikační dosah, tedy osobní neformální kontakty (rodina, přátele), přesah do veřejné sféry (politické, náboženské, zájmové aktivity) a masmédia (příjem sdělení a informací, jejich zpracování a využití). Pro sociální uplatnění jedince je důležitá jak jeho schopnost komunikace, tak i vlastnictví symbolických významů a sociálních zdrojů (symbolický a sociální kapitál) [Šafr, 2007]. Tato teorie vychází z předpokladu, že hodnoty, normy a ideály, kterými se řídí rodiče, přejímají jejich děti v minimálně změněné podobě.

Jiný pohled ale na tuto problematiku přináší Matějů, který na základě výzkumu ukázal, že hodnoty rodičů a jejich dětí nejsou podobné, ale jsou si velmi podobné v rámci jednotlivých generací – tedy generace rodičů uznává určité hodnoty a volí určité strategie k dosažení úspěchu, generace dětí taktéž, ale tyto strategie se mezi

sebou poměrně zásadně liší. Vysvětlením je stav společnosti, ve které se snaží jednotlivé generace svoje strategie uplatňovat. [Matějů, 2004]

I přes toto zjištění se domnívám, že v rámci jednotlivých rodin lze identifikovat přenos kulturních hodnot v obecném slova smyslu, kdy se ale tyto hodnoty mohou lišit ve způsobech, jakými jsou v realitě uplatňovány a prosazovány. A právě toto předávání hodnot v rámci rodin bude tématem této práce.

Konkrétní tematické vymezení

Tento výzkum byl koncipován jako výzkum předávání kulturních a hodnotových orientací v rámci rodiny. Proto se zaměřím na konkrétní způsoby předávání vzorců v rodině a na jejich vliv na utváření osobností děti.

Hlavní témata, kterým se bude práce věnovat, shrnuje následující tabulka:

Téma	**Konkrétní charakteristiky**
Způsoby trávení volného času	Sledování TV, četba novin, frekvence volnočasových aktivit v porovnání rodičů a dětí + společně trávený čas
Hodnotová orientace	Preferované hodnoty v porovnání rodičů a jejich dětí + potenciální změna hodnot mezi oběma generacemi
Způsob výchovy	Způsoby výchovy v rodině, školní dráha dítěte a míra jejího ovlivnění rodiči
Kulturní rozhled a znalosti	Znalost jazyků, práce na PC, vlastnictví knih + znalostní test u dětí
Charakter osobnosti	Vliv charakteru rodiny na osobnost dítěte

Metodologie

Vyhodnocovaná data:

Analýza bude probíhat na datovém souboru, který pochází z výzkumu UK a GfK *„Kulturní a hodnotové orientace v rodině 2008“*, týkající se volného času, kulturní spotřeby, hodnot, výchovy a rodinného zázemí. Tento výzkum je jedinečný tím, že se jedná o skutečné dvojice rodič – dítě a je tedy možné porovnávat míru shody odpovědí v rámci rodiny.

Datový soubor obsahuje 610 párů rodič – dítě, tedy celkově bude pracováno s 1 220 respondenty. Použitou metodou sběru dat byl standardizovaný dotazník, který byl do velké míry totožný jak u generace rodičů, tak u generace dětí.

Statistické metody:

Data budou zpracována v programu SPSS a Excel. Z metod, které budou k analýze dat použity, předpokládám využití třídění druhého a třetího stupně, chí-kvadrát test, faktorovou analýzu, korespondenční analýzu. Další metody budou využity dle potřeby.

Jako třídící proměnné byly zvoleny pohlaví a vzdělání, u generace dětí pak charakter rodiny. Pohlaví má smysl s odkazem na role mužů a žen ve společnosti, potenciální možnost vyznávání jiných hodnot a různé způsoby životního stylu, organizace volnočasových aktivit apod.

Charakter rodiny je důležitým faktorem u generace dětí – vycházím zde ze sociálně – psychologických poznatků o vlivu uspořádání rodiny na vývoj dítěte. Především pracuji s hypotézou, že u rodičů, kteří se dětem méně věnují (tráví s nimi méně společného času) dochází k předávání kulturních hodnot a vzorců v rámci rodiny v nižší míře.

Předpokládaná literatura

ACERBI, A., PARISI, D.: Cultural transmission between and within generations. *Journal of Artificial Societies & Social Simulation.* Vol. 9, No. 1.

BALES, R., F., PARSONS, T.: *Family, socialization and interaction process*. New York, 1964.

DILWORTH-ANDERSON, P., BURTON, L.: The importance of values in the study of culturally diverse families. *Family Relations*. Vol. 42, No. 3, 238-242.

CHIN-CHUN YI, CHIN-FEN CHANG, YING-HWA CHANG: The intergenerational transmission of family values: A comparison between teenagers and parents in Taiwan. *Journal of Comparative Family Studies*. Vol. 35, No. 4, 523-545.

KNAFO, A., SCHWARTZ, S., H.: Value socialization in families of israeli-born and soviet-Born adolescents in Israel. *Journal of Cross-Cultural Psychology*. 2001, No. 32, 213-228.

MATĚJŮ, P.: *Hodnoty mladých lidí formuje více zkušenost než rodiče*. 2004. – dostupné z <http://www.stratif.cz/index-eng.php?operation=display&id=71>

MOŽNÝ, I.: *Rodina a společnost*. SLON, Praha, 2008.

SCHWARTZ, M., J.: Cultural sharing and cultural theory: Some findings on a five-society study. *American Anthropologist*. New Series, Vol. 84, No. 2, 314-338.

ŠAFR, J.: Funkce kulturního kapitálu. *Socioweb 9/2007*. – dostupné z <http://www.socioweb.cz/index.php?disp=teorie&shw=304&lst=106>

VOLLEBERGH, W., IEDEMA, J., RAAIJMAKERS, A.: Intergenerational transmission and the formation of cultural orientations in adolescence and young adulthood. *Journal of Marriage and Family*. Vol. 63, No. 4, 1185-1198.

Obsah

1. ÚVOD 1
1.1. Cíle práce 2
1.2. Struktura práce 3
2. TEORETICKÁ ČÁST 5
2.1. Hodnoty 5
2.1.1. Přístupy k hodnotám a jejich roli ve společnosti 7
2.1.2. Funkce hodnot 11
2.1.3. Důležité pojmy v tématu hodnot 12
2.2. Socializace a výchova 15
2.2.1. Socializace 15
2.2.2. Rodina a hodnoty 17
2.2.3. Výchova v rodině 19
2.3. Shrnutí 20
3. ANALYTICKÁ ČÁST 22
3.1. Informace o datovém souboru 23
3.2. Práce s daty 23
3.3. Základní charakteristika dat 25
3.4. Používané třídící proměnné 28
3.5. Základní hodnoty v životě 37
3.5.1. Hodnotové rámce 38
3.5.2. Hodnotové preference 41
3.5.3. Hodnotové orientace (postoje) 44
3.5.4. Normy jednání 49
3.6. Hodnoty v oblasti výchovy a rozvoje dětí 54
3.6.1. Vlastnosti, které je žádoucí u dětí rozvíjet 55
3.6.2. Vzdělání jako hodnota 58
3.6.3. Kroužky a volnočasové aktivity dítěte 62
3.7. Shrnutí 65
3.8. Diskuze 68
3.9. Summary 70
4. Použité zdroje 71

1. ÚVOD

Hodnoty jsou tradičním tématem sociologie. Lze o nich hovořit jako o nadřazených principech, které směrují, určují a také vysvětlují naše jednání. Pomocí hodnot a hodnocení konkrétních situací si volíme své cíle jednání a způsoby jejich dosahování. Hodnoty jsou určující pro naši perspektivu, jakou na situace pohlížíme, jak je vyhodnocujeme a vnímáme. Za projev hodnot jednotlivce jsou považovány jeho postoje.

Hodnoty kromě toho, že jsou podstatnou součástí našeho vlastního „já“, představují vazbu s ostatními, se sociálním systémem. Na úrovni společnosti lze pak o hodnotách hovořit ve vztahu s jejich sdílením jako o „základních kamenech“, které umožňují sociální integraci a soudržnost společnosti. V rámci jednotlivých generací i celého společenského systému dochází k předávání hodnot a tím je umožněna kontinuita společnosti.

Rodina bývá považována za základní stavební jednotku společnosti, která má, kromě jiných funkcí, také funkci socializační. Je to právě rodina, která má dítě zásadní vliv během jeho dětství a dospívání. Rodiče jsou (samozřejmě společně s dalšími vlivy jako škola, vrstevníci, masmédia aj.) tvůrci hodnotových orientací dítěte.

Klasické pojetí socializace, která hovoří o rodičích jakožto tvůrcích konkrétního hodnotového modelu, představ o tom, co je špatné a co je správné, ustupuje dnes spíše do pozadí a hovoří se o demokratickém modelu, kdy v rodině probíhá diskuze nad hodnotami a postoji. Každopádně ale není sporu o tom, že rodina je základní jednotkou, kde se dětem vštěpují hodnoty a normy, předávají vzorce chování.

Domnívám se, že v rámci jednotlivých rodin lze, i přes nepochybně rozdílnou generační životní zkušenost a s ní související konkrétní strategie dosahování cílů, identifikovat přenos hodnot v obecném slova smyslu. A právě předávání hodnot v rámci rodin bude tématem této práce.

1.1. Cíle práce

Hlavním cílem práce je na základě analýzy dat zjistit, do jaké míry lze v rámci české rodiny v různých oblastech hovořit o předávání hodnot a jaké faktory mají na jejich předávání v rodině vliv. Jedná se tedy o kvantifikaci a postihnutí základních vztahů a faktorů, které předávání hodnot mezi rodiči a jejich dětmi ovlivňují. Zájem je soustředěn na několik oblastí – hodnotové rámce, hodnotové orientace, hodnotové preference, normy a vliv rodičů na vzdělanostní kariéru dítěte.

Protože cílem práce není jen popsat, zda k přenosu hodnot v rámci rodiny dochází, ale také odhalit, jaké jsou faktory, které na tento přenos mají vliv, je sledován vliv dalších proměnných, které by mohly dle pracovních hypotéz předávání hodnot ovlivňovat a formovat. Jako hlavní ovlivňující faktory byly na základě studia literatury zvoleny vzdělání rodičů a výchovný styl, který byl v rodině prosazován.

O tom, že v rodině k předávání hodnot, norem a formování mladého člověka v jeho názoru na svět kolem něj, dochází, není sporu. Otázkou ale zůstává, do jaké míry lze o předávání hodnot v rodině hovořit, jaké faktory přenos ovlivňují. Hlavní otázky, které si v práci kladu, jsou tedy následující:

- V jakých oblastech lze hovořit o předávání hodnot v rámci dnešní rodiny? Jsou hodnoty dětí formovány rodiči napříč všemi oblastmi, nebo jsou některá témata, která jsou naopak ve vyšší míře otázkou konkrétní životní zkušenosti a generačního vlivu?
- Ovlivňuje vzdělání rodičů a styl výchovy, který byl v rodině prosazován, hodnotové preference a orientace, které si dítě osvojilo? Pokud ano, jaký je směr a logika tohoto vztahu?

Do jisté míry unikátní pohled na problematiku hodnot a rodiny umožňují data, která jsou pro analytickou část k dispozici. Jedná se totiž o reálné páry rodičů a jejich dětí. Podrobné charakteristice dat je věnován prostor dále v textu.

1.2. Struktura práce

V **teoretické části** se zaměřím na sumarizaci základních poznatků o hodnotách, normách a socializaci. Cílem této části ale v žádném případě není podat komplexní informace o těchto oblastech. Jedná se o informace, které mají vztah k analytické části a určují základní rámec, jakým je na problematiku hodnot a vlivu rodiny při jejich vštěpování a upevňování pohlíženo. Zároveň tato část práce také nastoluje otázky a témata, kterým je v analytické části věnována pozornost.

Teoretická část je pojatá jako základní přehled toho, co jsou hodnoty, proč jsou pro společnost významné, jaké jsou jejich funkce a jak probíhá proces jejich předávání. Následuje část věnovaná pojmům, se kterými se čtenář může v souvislosti s problematikou hodnot setkat. Důvodem bližší charakterizace jednotlivých pojmů je jejich užívání v analytické části. Další části textu jsou věnovány procesu socializace, významu rodiny a výchovy pro hodnotové ukotvení jedince.

Tato část práce je ukončena shrnutím informací, které jsou klíčové pro analytickou část – a to buď z pohledu východisek, se kterými přistupuji k analýze dat, nebo byly zdroji pro generování pracovních hypotéz a zpřesňování výzkumných otázek.

Analytická část je zaměřena na konkrétní výzkum a analýzu dat. Výzkum s názvem „Kulturní a hodnotové orientace v rodině 2008“ byl realizován Sociologickým ústavem AV ČR v roce 2008. Jedná se o unikátní data, kde byly dotazovány skutečné rodinné páry – tedy rodiče a jejich (již dospělé) děti. Nejedná se o pouhé porovnání dvou generací, což je ve výzkumu hodnot výrazně běžnější způsob pojetí problematiky.

Cílem analytické části je identifikace přenosu hodnot v rodinném páru rodič – dítě, případně zjištění, že v dané oblasti není relevantní o hodnotovém transferu hovořit. Zájem je soustředěn nejen na samotný přenos hodnot (tedy porovnání rodičů a jejich dětí), ale také na faktory, které by jej mohly ovlivňovat. Jako klíčové byly identifikovány vzdělání rodičů a charakter výchovy, v práci dále nazývaný výchovným modelem.

Jak již bylo zmíněno, analytická část bude rozdělena do několika tematických oblastí. Řazení témat lze považovat za hierarchické, postupující od nejobecnějšího pohledu na hodnoty až k velmi konkrétnímu. Zde je jejich přehled:

- **Hodnotové rámce**, které představují základní „optiku“ hodnot, kterou pohlížíme na svět (otázky po smyslu světa, role jedince v něm apod.)
- **Hodnotové preference (žebříčky hodnot)**, tedy hierarchie hodnot, pohled na to, co je pro nás v životě i každodenním jednání více a co naopak méně důležité (do jaké míry jsou pro nás podstatná rodina, přátelé, práce apod.)
- **Hodnotové orientace (postoje)**, které charakterizují základní „trendy“ v našich hodnotách a hodnoceních (jak by měla být uspořádána společnost, zda je úspěch otázkou vlastní snahy apod.)
- **Normy jednání**, což jsou hodnocení přijatelného, správného, morálního jednání a jeho opaku (eutanázie, lhaní pro vlastní prospěch, potrat, rozvod atd.)
- **Ideální výchova**, která je promítnutím preferovaných hodnot do názorů na výchovu dítěte (co je důležité při výchově dětem vštěpovat)
- **Vliv rodiny při výběru školy** a volbě volnočasových aktivit dítěte je v práci zařazen jako poslední, nikoliv však okrajová oblast. Představuje praktickou ukázku míry uplatnění hodnot rodičů v konkrétní oblasti.

Analytická část je, s ohledem na množství dat a informací, které jsou v ní zpracovány, ukončena shrnutím. Následuje diskuze nad hlavními zjištěními, konfrontace s určitými omezeními, které výsledky mají a nástin dalších možných kroků ve výzkumu hodnot a jejich předávání v rámci rodiny.

2. TEORETICKÁ ČÁST

Teoretická část je věnována základním pojmům a teoriím, které s předáváním hodnot v rámci rodiny souvisí. První část je věnována hodnotám, jejich pojetí v sociologii a prezentaci různých úhlů pohledu na tuto problematiku prostřednictvím nejznámějších teorií a jejich významu pro společnost. Následuje část věnovaná normám. Druhá část je věnována procesu socializace, přičemž zvláštní pozornost je kladena na rodinu jako socializační jednotku. V protikladu k rodině je následně rozebrána také role dalších socializačních činitelů – vrstevnické skupiny a médií.

2.1. Hodnoty

Hodnoty, hodnotové orientace a jejich vliv na jednání jednotlivců i skupin jsou tématem, které se line dějinami sociologie jako červená nit. Co ale vlastně hodnoty jsou? O různosti pohledů na problematiku hodnot podává základní představu Sociologický slovník, kde je k pojmu hodnota uvedeno pět různých vysvětlení. [Jandourek, 2007] a Velký sociologický slovník dokonce hovoří o více jak 180 možných pohledech na problematiku hodnot [Petrusek, 1997].

Pro základní definici lze použít vymezení dle Jandourka: *„Hodnota je vědomá nebo nevědomá představa o tom, co je žádoucí.“* [Jandourek, 2007, str. 97]. Na hodnoty pohlížíme jako na principy, představy a přesvědčení o tom, co je správné, stejně jako na hodnotící postoje k realitě, které utvářejí a formují naše jednání, pomáhají nám v rozhodování mezi více možnostmi. Hodnoty ovlivňují i naše volby strategií, jak kýženého cíle dosáhnout, stejně jako se promítají do našeho vnímání a s ním spojeného hodnocení ostatních. Jak uvádí Prudký, *„hodnoty jsou výsledkem hodnocení a zároveň zdrojem dalších hodnocení. Hodnocení je v nich vždycky obsaženo.“* [Prudký, 2009, str. 23].

Hodnoty nejsou něco, co by vznikalo a fungovalo „z ničeho“ nebo „samo o sobě“. Právě naopak – hodnotám se učíme, jsou nám předávány z různých zdrojů, z nichž jedním z nejdůležitějších je rodina. Proces, kterým k předávání hodnot dochází, se nazývá socializace. Tomuto tématu je, s ohledem na klíčový význam pro téma práce,

dále v textu věnována speciální kapitola. Jak uvádí Dorotíková, osvojení konkrétních hodnot není výsledkem *„nezaujatého, neutrálního konstatování nejrůznějších významů hodnocené skutečnosti, nýbrž přijetím jedněch významů a odmítnutím jiných.“* [Dorotíková, 1997, str. 20]. Do přijímaných hodnot se tedy nepochybně promítá to, kdo a jakým způsobem nám je předává.

K předávání a následně odmítnutí nebo naopak inkorporaci hodnot dochází různými způsoby. Základní rozdělení na tři typy podle způsobu předávání hodnot uvádějí Acerbi a Parisi [Acerbi, Parisi, 2006]:

- **Vertikální** – dochází k němu především v rámci rodiny. Nejčastěji se jedná o předávání hodnot ve směru rodiče a jejich děti. K předávání hodnot dochází také v rámci ostatních generací v rodině, jako hodnotový mediátor jsou zmiňováni také prarodiče.
- **Horizontální** – jedná se o předávání hodnot v rámci generací. Tento směr předávání hodnot je vysvětlován stejnou životní zkušeností a stejnými podmínkami. Tímto je vysvětlován fakt, že často jednotlivci v rámci jedné generace k sobě mají hodnotově blíže než ke generaci rodičů.
- **Šikmá (nepřímá)** – předávání hodnot v rámci vztahů, kde figuruje určitý mocenský prvek. Jako hlavní příklady uvádějí pastora a jeho „ovečky“, politického vůdce a jeho příznivce a v neposlední řadě, což je z pohledu socializace nejobvykleji citované, učitele a žáky.

S ohledem na téma práce bude analytická část věnována právě vertikálně orientovanému předávání hodnot.

2.1.1. Přístupy k hodnotám a jejich roli ve společnosti

Jak již bylo zmíněno v úvodu, hodnoty jsou jedním z témat, kterými se sociologie dlouhodobě zabývá. V následujícím textu uvedu základní přístupy, které lze na hodnoty uplatňovat. Nejedná se v žádném případě o kompletní výčet pohledů na problematiku hodnot, spíše o nástin možných úhlů pohledu.

Velmi dlouhou tradici má debata o hodnotách ve smyslu náboženském, tedy jako něco, co je „dáno shůry“. Přijetí a respektování těchto hodnot je do velké míry spojeno s představou odměny, spásy nebo trestu, zatracení. To bude samozřejmě jednání následovat – buď v současném životě, životě budoucím nebo „životě po smrti“. A to jak na čistě individuální úrovni, tak i na úrovni celospolečenské. Takto vnímané hodnoty jsou neoddělitelně spjaty se společenskými a kulturními normami a tak není překvapením, že je lze právem považovat za hybatele a určující faktory podoby konkrétních společností.

Nutno podotknout, že nejen u společností tradičních, kde mělo náboženství velmi silnou pozici, ale také u společností moderních a postmoderních je vliv náboženských tradic a s nimi spjatých hodnot patrný. V našem kulturním okruhu lze hovořit především o křesťanském desateru – i lidé, kteří se nepovažují za křesťany, mají alespoň základní představu o tom, jaká přikázání jsou v desateru formulována a prostřednictvím kulturní tradice, výchovy a celospolečenského působení je lze bez diskuze označit za základ naší kultury a zdroj hodnot, které jsou celospolečensky respektovány, nebo jsou přinejmenším jako respektováníhodné vnímány.

Klasickými příklady prací, které si všímají vztahu mezi hodnotami a konkrétním jednáním představují práce Maxe Webera a Émile Durkheima. Zatímco Weber se zaměřuje na vztah mezi „duchem kapitalismu“ a protestantskými hodnotami, Durkheim poukazuje na roli náboženství a s ním spjatých hodnot jako na zásadní integrační prvek ve společnosti.

Weber dává do souvislosti hodnoty, které vyznávají protestantští věřící, s jejich reálným chováním a vyvozuje z něho důsledky pro konkrétní podobu společenského uspořádání. Ukazuje, jak vyznávané hodnoty ovlivňují konkrétní jednání a rozhodování. Tvrdí, že díky hodnotám, které artikulují společenský asketismus a realizaci sebe sama prostřednictvím povolání jakožto boží vyvolenost, se

protestanté svým chováním výrazně odlišují od ostatních skupin ve společnosti a podílejí se tak na její změně. *„Protestantský étos vyžaduje každodenní nastavování mravního života a rozšiřuje se zvláště na soubor životních aktivit. Tato asketická dispozice se ve světě projevuje jako racionální jednání, které do jistých sociálních vrstev šíří specifického ducha, který je odděluje od ostatních lidí.“* [Martucelli, 1999, str. 161] Dovedením této racionality jednání do důsledků je pak podle něho proces vzniku kapitalismu. Hodnoty se tedy podílejí zásadním způsobem na nastolení společenského řádu.

Durkheim se zaměřuje na význam náboženství a s ním spjatých hodnot pro charakter a fungování společnosti. Vychází z poznání, že v tradičních a moderních společnostech fungují jiné principy solidarity a integrace – zatímco v tradiční společnosti, kde mělo náboženství a jeho hodnoty zásadní význam pro její chod, funguje mechanická solidarita[1], moderní společnost, ve které náboženství jako integrační a tmelící prvek nefiguruje, je postavena na organické solidaritě[2]. Díky změnám ve společenském uspořádání se proměňují také hodnoty, které společnost uznává.

Přesvědčení, že hodnoty, normy a chování jednotlivce musejí respektovat celospolečensky uznávané hodnoty a normy, je charakteristické pro **strukturálně funkcionalistické pojetí společnosti**. Na společnost je pohlíženo jako na soubor jednotlivců, z nichž má každý určitou roli, která je spojena s očekáváními, hodnotami a cíli, kterých má být pro správné a bezchybné fungování společnosti dosaženo.

Základním představitelem tohoto myšlenkového směru je **Talcott Parsons**, který zdůrazňuje nutnost účasti členů systému (=společnosti) na jeho fungování a také nutnost alespoň minimální kontroly nad případnými rozvratnými tendencemi. K minimalizaci deviantního chování souží proces socializace, kde si každý jednotlivec, osvojí hodnoty, které jsou považovány za společensky žádoucí. Jednotlivec je sice schopen fungovat jako samostatná jednotka, jeho fungování má

[1] Mechanickou solidaritu nalézá u tradičních společností, pro něž je typická dělba práce na základní úrovni a z toho plynoucí vzájemná zastupitelnost jednotlivců. Společenství je díky tomu plně samostatné, necentralizované a jeho hlavním stmelujícím prvkem je velmi silné kolektivní vědomí. Lidé a jejich situace se sobě vzájemně podobají, individualita je pouze minimální.

[2] Organická solidarita je typická pro moderní, rozvinuté společnosti s velmi vysokou mírou dělby práce, kde má každý jednotlivec svoji nezastupitelnou úkolu. Jednotlivá společenství nejsou schopna fungovat samostatně, je potřeba vzájemné kooperace („potřebují se“). Role jedince není dána společenstvím, ale je zde patrná vysoká míra individualizace, specializace a vymanění se ze skupiny.

ale smysl pouze v konotaci k systému, společnosti jako celku. Jestliže jednotlivec hodnoty a normy systému respektuje, je za tuto svoji „poslušnost“ odměňován. Pokud se proti hodnotám a normám bouří, nedodržuje je, přichází potrestání, které má plodit stud, seberegulaci a v ideálním případě vést k minimalizaci deviantního jednání.

Strukturálně funkcionalistický přístup ale netrvá na statickém, neměnném konceptu hodnot, jak by se mohlo zdát. Pracuje s faktorem změny, ke kterému dochází na celospolečenské úrovni, především ve struktuře uspořádání společnosti. Pokud se tedy změní např. společenské uspořádání, promění se celá společnost a s ní i hodnoty, které společnost uznává.

Jak uvádí Prudký [Prudký, 2007, str.25-27], s jedním z nejvíce individualisticky pojímaným vymezením hodnot, se setkáváme v **pragmatismu**: *„hodnotou se může stát všechno, co se subjekt rozhodne za hodnotu považovat. Hodnoty stimulují naše jednání a mohou tak činit jen proto, že nevypovídají o skutečnosti samé, ale o tom, jaký má pro nás význam, v čem vidíme její smysl. To mj. znamená, že představa o tom, že hodnoty mohou být trvalé, nadčasové, objektivní, všeobecně platné, absolutní, tedy takové, které by našemu jednání a životu poskytly jistotu, je iluze. V každodennosti tomu tak není. Nerozhodují obecné ideály, ale hledisko úspěšnosti při dosahování cílů, které si subjekt stanovil. Hodnotou je to, co spoluutváří úspěch.“* [Jandourek, 2010, str. 27]

Jedná se o přísně individualistický pohled, kterému lze vytknout především to, že jednotlivec se sice může snažit prosazovat hodnoty, které jsou pro něho v aktuální situaci žádoucí, ale vždy narazí na společnost, která bude jeho hodnoty porovnávat se svými hodnotami a cíli. A pouze v případě, že najde „hodnotové průsečíky“ svých hodnot a hodnot jednotlivce, bude mu umožněno své hodnoty prosadit.

Těmto „hodnotovým průsečíkům“ se věnuje ve své práci **Termann**, který hovoří o existenci hodnot na obecné úrovni, které nazývá morálními hodnotami. Tyto hodnoty fungují jako normativní konstrukty, pomocí kterých hodnotíme přijatelnost konkrétního společenského chování. Tyto hodnoty *„závisí na sociokulturním prostředí, které je historicky, politicky nebo nábožensky formuje.“* [Termann, 2002, str. 46]. Naproti tomu ale zároveň existují osobní hodnoty, které v sobě zohledňují konkrétní cíle, pohnutky a zkušenosti jednotlivce. Rozhodování o tom, co je a co

není správné tak probíhá na dvou úrovních – první je čistě osobní a druhý představuje celospolečenskou úroveň, která odkazuje ke sdíleným hodnotám a obecným představám o tom, co je a není správné.

Hodnotám na úrovni jednotlivce se věnuje **Frankl**, který upozorňuje na skutečnost, že *„sociální subjekt poznamenaný vyprázdněním (neexistencí) hodnot je v přímém ohrožení života. Nějaké hodnoty jsou podle něj lepší než žádné. Můžeme také říci, že hledání smysluplnosti „za každou cenu“ nebo také hledání vlastního hodnotového zakotvení, vlastní svérázné hodnotové struktury je součástí podmínek existence každého subjektu od jednotlivce až po společenství, instituce apod. Když nenachází smysluplnost, ztrácí opodstatnění a zaniká. Nejde tu o dimenze dobrého či špatného, krásného či odporného (…), ale o dimenzi opodstatnění existence, protože jsem účasten toku kultury. Vybírám z kulturní nabídky hodnot, transformuji je vlastní reflexí skutečnosti do svérázné podoby a obohacuji jimi kulturu.“* [Prudký, 2009, str. 43].

Frankl také přichází také s přístupem, který hodnoty vztahuje ke konkrétním situacím. Hodnoty nechápe jako hierarchizace, jako například Parsons, ale spíše jako „seznamy“, ze kterých vybíráme v konkrétních situacích. Připouští také, že díky vazbě na konkrétní situace mohou hodnoty existovat skrytě, nevědomě a my se o nich dozvíme až v momentě, kdy jsou vzhledem ke konkrétní situaci relevantní [Göbelová, 2008].

Preston-Whyte [Romero, Cuéllar, Roberts, 2000], navíc upozorňuje, že ne vždy je naše jednání otázkou hodnot a hodnotových soudů. Do velké míry je závislé na okolnostech a konkrétní situaci, ve které se ocitáme. Během života přicházíme do situací, ve kterých se nelze rozhodovat mezi alternativami, nebo jsou alternativy, mezi kterými se lze rozhodnout, naprosto nezapadající do hodnotového konceptu jednotlivce. A rozhodování pak probíhá, v lepším případě, jako výběr té lepší ze všech špatných variant.

Jak bylo v předcházejícím textu ukázáno, téma hodnot, volby a hodnotových preferencí je složitou a komplexní problematikou s těsným propojením na konkrétního jedince, společnost a situaci.

2.1.2. Funkce hodnot

Hodnoty lze obecně rozlišovat na individuální a sociální rovinu. V obou rovinách mají své funkce – na jedné straně pro jednotlivce samotného, na straně druhé pro společnost jako celek.

Na **individuální úrovni**, jak uvádí Cakirpalogu [Cakirpalogu, 2004], především podporují adaptaci jedince na konkrétní fyzické a kulturní podmínky, napomáhají v individuálním růstu a vývoji osobnosti. Tvoří také základní systém pro orientaci v nových situacích. Hodnoty nám jsou vštěpovány v procesu socializace. Díky internalizaci je vnímáme jako standardy a vzory, ke kterým je žádoucí se přiblížit. Reakcí na tyto vzory jsou snahy o sebehodnocení, seberegulaci a naplnění vlastního bytí.

Na **úrovni sociálního systému** lze hovořit o integračních a racionalizačních funkcích hodnot. Integrační funkce spočívá v udržení společnosti „pohromadě“ pomocí sdílených hodnot, neboť jedinec v momentě, kdy se stává součástí společnosti, přejímá její hodnoty a normy, které musí, pokud chce jako součást společnosti nadále fungovat, respektovat.

Fungují zde principy sociální kontroly, jak o nich hovoří Parsons. Racionalizační funkce hodnot spočívá v utváření konkrétních hodnot, které jsou interpretovány jako celospolečensky prospěšné a uznávané, na základě zájmů různých skupin ve společnosti. Dochází tak ke změnám a re-definicím toho, co je společensky žádoucí, uznávané a správné. Jak Cakirpalogu také uvádí [Cakirpalogu, 2004], racionalizace dílčích zájmů a snaha přetransformovat je do hodnotových orientací a norem chování vede k jejich úpravám do podoby, která je přijatelná co nejširší částí společnosti. Dochází tak k dynamickému vývoji hodnot ve společnosti.

2.1.3. Důležité pojmy v tématu hodnot

Kromě výše jmenovaných základních přístupů k hodnotám, jejich utváření, významu a funkci ve společnosti, se můžeme setkat také s několika pojmy, které považuji za nutné konkrétněji specifikovat a vysvětlit. Jsou jimi hodnotové rámce, hodnotové preference, hodnotové orientace a normy jednání. Vymezit každý z těchto pojmů je klíčové vzhledem k analytické části, protože právě tyto pojmy budou její hlavní osou.

Hodnotové rámce představují vůbec nejobecnější koncept hodnot, s jakým se můžeme setkat. Jsou jakýmsi ohraničením, základní optikou, kterou na hodnoty pohlížíme. *„Jde o důsledek kumulované zkušenosti daného nositele hodnot ohraničující možnosti, které subjekt má v přijímání a rozvíjení vlastních hodnot tak, aby tento rozvoj neohrozil kompaktnost a rovnováhu jeho hodnotové struktury.“* [Prudký, 2008, str. 35] Tyto nejobecnější “osy” hodnot jednotlivce v sobě slučují obecná témata, jako jsou smysl života a lidské existence obecně, otázka víry a přístupu k životu.

Hodnotové preference vyjadřují fakt, že *„hodnoty jsou vždy součástí či projevem hodnotících opor (zdrojů klasifikace) a jako takové jsou ve vzájemných preferenčních vztazích. Vyskytují se v podobách určité hierarchie, toho, čemu se často říká hodnotový žebříček.“* [Prudký, 2010, str. 33] Nejde tedy o přenos a změny hodnot, ale o jejich „finální produkty“ – tedy hodnocení toho, co je správné, žádoucí, a co naopak špatné, s přesahem do konkrétního jednání a konkrétních voleb.

Každý jednotlivec disponuje celou paletou žebříčků hodnot – od málo významných hierarchizací, které jsou využity velmi zřídka, až po hodnoty, které Prudký označuje jako „životní hodnoty“, o nichž hovoří jako o významné hodnoty pro konkrétní reálný život jedince. Tento soubor (velmi podstatných) hodnot se vyznačuje především dlouhodobou stabilitou až neměnností a lze o něm hovořit jako o hlavních hodnotách, které člověk v reálném životě uplatňuje, jako o hodnotách, které do velké míry určují konkrétní existenci člověka.

V souvislosti s hodnotovými žebříčky z různých oblastí je dobré také připomenout, že žádný z žebříčků nefunguje autonomně, bez vazby na ostatní hodnotové

preference. Právně naopak – mezi jednotlivými žebříčky hodnot existují vzájemné vztahy, které budují komplexní ucelený obraz hodnot.

Velmi podobným pojmem jsou **hodnotové orientace**. Ty v sobě na rozdíl od hodnotových preferencí, které jsou vnímány v konkrétním okamžiku jako statické (vztaženy ke konkrétní situaci, času a místu, aby bylo možné hierarchizaci provést), zahrnují dynamiku, postupný vývoj v čase a určitý směr, kterým se budou v budoucnu ubírat. *„Hodnotové orientace vyjadřují specifikaci hodnot přijatých daným nositelem v procesech a zaměřeních. Mohou být také chápány jako specifikace obsahu hodnotových preferencí. I hodnotové orientace lze uspořádávat, hierarchizovat, některé preferovat ve vztahu k jiným. To je ale atribut hodnot vůbec, protože jde o atribut hodnocení. Při užití sousloví hodnotové orientace však máme na mysli, že jde o trend převažujících hodnot a hodnocení daným nositelem hodnot.“* [Prudký, 2010, str. 34] To, že hodnotové orientace v sobě zahrnují vývojový moment, se ukazuje jako velmi podstatné při hodnocení vývoje hodnot v čase. Hodnoty nefungují jako nezávislá entita, která by byla neměnná, ale poměrně zásadním způsobem se do nich promítají nabyté životní zkušenosti.

Pojmem, který s hodnotami velmi úzce souvisí, jsou **normy jednání**. Nejjednodušší definice hovoří o normách jako vymezení přijatelných způsobů, kterými dosahujeme hodnot [Jandourek, 2007, str. 171]. Jak uvádí Prudký, *„normy chování samy o osobě představují podobně složitou tematiku jako hodnoty. Při jejich zkoumání jde vždy o poznávání pravidel přijatelného chování a jejich uspořádanosti v řádku více či méně sdíleném daným společenstvím. Normy nepochybně souvisejí s hodnotami, ale průnik hodnot do přijatelného chování může mít mnoho podob.“* [Prudký, 2008, str. 257].

Hlavní rozdíl mezi hodnotami a normami lze vnímat ve vztahu k jednotlivci – hodnoty, které si jedinec osvojí, pojme je za vlastní, nevnímá následně jako vnější tlak, který by musel být respektován. Hodnoty se stávají funkční součástí přesvědčení, nejsou vnímány jako utlačivá síla, která by zvnějšku formovala jednání. Jsou vnímány jako přirozené, správné a vnitřně iniciované rozhodování.

Oproti tomu u norem je vnímán určitý vnější tlak, normy vyžadují „poslušnost“ jednotlivce bez ohledu na jeho vnitřní přesvědčení. Normy jsou vnější požadavky, které jsou na jedince kladeny. Normy vystupují jako společenské ideály, očekávaná

jednání, která by měla být naplněna. S odvoláním na Parsonse a plně v souladu s významem norem užívaným běžně v životě, lze hovořit o tom, že *„norma je verbálním popisem konkrétního průběhu jednání, které je tak považováno za žádoucí, v kombinaci s příkazem jednat nadále v souladu s ní.“* [Parsons, 1949, str. 75]

Lze hovořit o právních, etických a sociálních normách. Právní normy představují legislativní ukotvení představy o tom, co je a není správné. Jejich specifičností, oproti dvěma dalším jmenovaným, je právní vymahatelnost a možnost postihu jejich nedodržování. Sociálními normami jsou myšlena pravidla chování, tj. předpisy, které jsou ve společnosti vnímány jako závazné a patří ke „slušnému vychování“ se jimi řídit. Etické normy určují a ohraničují naše jednání. Mohou, ale také nemusejí, být propojeny se sociálními normami. Říkají nám, co je a není správné, morální, dobré. Pozornost je v analytické části zaměřena na etické normy, ostatní jsou ponechány stranou zájmu.

Ve výzkumech se nejčastěji setkáváme s negativním vymezením norem chování – tedy takovým pojetím, kdy je zkoumáno, které jednání je hodnoceno jako společensky nepřijatelné a na základě hodnocení konkrétního jednání jako společensky nepřijatelného jsou odvozovány konkrétní hodnoty, které společnost vyznává nebo naopak zavrhuje. Stejně tak tomu bude i v analytické části práce, kde se budu normám věnovat.

2.2. Socializace a výchova

V této části je pozornost zaměřena na význam a roli rodiny v životě jedince v kontextu hodnot. Nejprve je vyloženo, co se rozumí pojmem socializace a jak tento proces probíhá. Následuje část věnovaná rodině jakožto nositeli určitých hodnot a (nejen) kulturního kapitálu. Na tuto obecnější část navazuje kapitola věnovaná teorii výchovy dítěte.

2.2.1. Socializace

Hodnoty nejsou vrozené, ale učíme se jim. Základním procesem, při kterém dochází k vštěpování hodnot a norem, které společnost respektuje, uznává a snaží se o jejich kontinuální reprodukci, je socializace. Hodnoty nejsou ve většině případů pouze slepě přejímány, ale dochází k jejich úpravám, vývoji, na základě konkrétních situací, se kterými se jedinec v průběhu svého života setkává.

Součástí socializačních procesů, přímo jejich hlavním jádrem, je proces sociálního učení. *„Sociální učení představuje složitý proces učení, který znamená nejen výběr a ohodnocování, ale také vzájemné doplňování, vylučování, přijímání, odmítání, usazování a kumulování hodnot, významů, postojů a norem. V rovině procesů vytváření hodnot jde především o jejich interitorizaci, čili o to, které hodnoty během sociálního učení přejímá osobnost za vlastní. Ty ji potom spoludefinují.“* [Prudký, str. 39]

K socializaci dochází celoživotně, nejedná se o jednorázovou záležitost, která by byla určitým okamžikem ukončena. Jak ale uvádí Becker [Becker, 1997], hodnoty se formují a upevňují především mezi desátým a pětadvacátým rokem. V pozdějším věku dochází spíše k jejich drobnějším úpravám a je spíše neobvyklé, že by došlo k celkové hodnotové změně. A právě toto období dospívání je sledováno v analytické části u generace dětí.

V počáteční fázi socializace hovoříme o primární socializaci, která probíhá především v rodině. Je to rodina, která dítě jako první učí, co je a co není přípustné, jaké chování je správné, co se smí a co je naopak zakázáno. Rodina je tedy aktivním

prvkem, který na dítě působí. S ohledem na věk dítěte se jedná o působení s různým obsahem.

Ranné fáze vývoje, kdy je dítě opravdu dítětem, popsal G. H. Mead. Hovoří o tom, že dítě v rané fázi svého vývoje prochází dvěma stádii – nejprve si je schopno „hrát na něco“ (play) a následně přechází do stádia, kdy si už může „hrát s někým“ (game). Ve fázi „play“ *„si dítě hraje na to, že je někdo jiný – že je pan strážník, že je maminka atd. Z přejaté role zakládá interakce a hru postupně rozvíjí o schopnost střídat přejaté role.“* [Možný, str. 165] Jinými slovy, dítě replikuje, napodobuje to, co vidí ve svém okolí, nejčastěji v rodině nebo později ve vrstevnické skupině.

Na tuto fázi, přibližně od osmého roku věku, navazuje stádium „game“, ve kterém se dítě učí rozeznávat, *„jaká jsou legitimní očekávání vázaná na určité pozice a jaká očekávání z těchto pozic jsou legitimní: to mu umožní zapojit se do hry ostatních. Mead byl přesvědčen, že jakmile si dítě uvědomí existenci obecných, na něm nezávislých struktur, internalizuje je a ony se stanou součástí struktury jeho osobnosti jako generalizovaný druhý.“* [Možný, str. 165] Dítě si tedy začne uvědomovat, že existují určitá „pravidla hry“[3], která musí respektovat, pokud chce jakoukoliv hru hrát jakožto plnohodnotný člen s ostatními.

Na tuto fázi socializace, ke které dochází v raném období dětství a více než o konkrétních hodnotách je o tom, že se dítě učí kooperaci a fungování s ostatními, navazuje období, kdy si osvojuje a upevňuje konkrétní hodnoty a normy, které jsou ve společnosti považovány za žádoucí.

A právě tomuto období se ve svém konceptu hodnot věnuje Inglehart. Vychází ze dvou předpokladů – prvním je předpoklad, že hodnotám se jedinci učí prostřednictvím socializace a druhým je předpoklad o vysoké míře neměnnosti a trvalosti hodnot od „okamžiku“ (upozorňuje ale, že je nutné vést v patrnosti, že se nejedná o okamžik, ale poměrně dlouhý časový úsek), kdy jsou jedincem přijaty „za vlastní“. Logicky následuje otázka, jaké jsou tyto významné „okamžiky“, kdy jedinec příjme konkrétní hodnotu za „svoji vlastní“. [Prudký, 2009]

Inglehart říká, že *„takových „okamžiků“ je víc, avšak existuje jejich sumarizace do tvaru, který se během dalších let života mění jen velmi zřídka a obtížně. Tento souhrn*

[3] Což jsou právě hodnoty a normy, které společnost uznává a respektuje.

interiorizovaných hodnot souvisí s fází socializace, kdy má subjekt za sebou ověření sebe sama v nejvýznamnějších životních rolích. (…) Je tomu tak z jednoduchého důvodu. Přijatými hodnotami vytváříme zdroje svých motivací a chování, rozpoznatelné znaky toho, kdo jsme. A to jak pro sebe, tak pro sociální okolí. Změnit tyto „definiční znaky" znamená změnit sebe sama, resocializovat se. Taková operace ale ohrožuje identitu jedince i jeho sociální začlenění. Proto k ní dochází velmi výjimečně. Vlastně jen tehdy, když jde o tak zásadní změnu vlivů, že jim daný subjekt nemůže odolat." [Prudký, 2009, str. 42]

2.2.2. Rodina a hodnoty

Jak již víme, rodina je považována za základní skupinu, do které se dítě začleňuje, socializuje. Právě proto, že rodina je prvním prostředím, se kterým se dítě setkává, je fungování rodiny klasickým tématem sociologie i dalších oborů.

Bourdieu o rodině hovoří jako o jednom z mnoha polí, ve kterém probíhá sociální život. Jednotliví členové pole musejí respektovat platná všeobecně uznávaná pravidla a užívat různé strategie, aby dosáhli co nejlepších výsledků. Všímá si především boje o nedostatkové zdroje a způsobu, jakými je s těmito zdroji nakládáno. Hlavními nedostatkovými zdroji, o které se v sociálních polích soutěží, jsou bohatství, prestiž, uznání a moc. [Bourdieu, 1998]

K tomu, aby jednotlivé rodiny minimálně svoji pozici (odvislou od objemu kapitálu jakéhokoliv typu, kterým rodina disponuje) dlouhodobě udržely, ideálně ji však vylepšily, užívají různé strategie reprodukce – Bourdieu hovoří o strategii plodnosti, strategii manželství, dědické strategii, strategii vzdělávací a strategii ekonomické. Tyto strategie nejsou racionálním kalkulem, jak by se dalo předpokládat. Jsou to habituální, socializací vštípené, systémy a schémata vnímání, myšlení a jednání, která do velké míry odrážejí společenskou příslušnost jednotlivců. Protože v současné společnosti není pozice rodiny určena primárně ekonomickým kapitálem a vlastnictvím půdy, snaží se rodiny předávat a kumulovat jiné druhy kapitálu. Těmi hlavními jsou podle Bourdieu vzdělanostní a kulturní kapitál. Strategie, díky kterým dochází k reprodukci tohoto typu kapitálu, nejsou zřejmé na první pohled a jsou

neodmyslitelně spjaté s habitem, prostřednictvím kterého jsou realizovány. [Bourdieu, 1998]

Nejvýznamnějším je pro tuto práci kapitál kulturní, respektive jeho předávání v rámci rodiny. Jak uvádí Šafr [Šafr, 2008], na předávání kulturního kapitálů lze pohlížet ve dvou dimenzích:

- **kulturní participace a podpora** intelektuálních znalostí a dovedností dětí, kulturní preference (knihy, hudba, umění) – s touto oblastí je také spojené vedení dětí k tomu, aby uměly vysokou kulturu identifikovat a porozuměly jí
- **materiální investice** do rozvoje dětí (kroužky, jazykové kurzy) – investice do rozvoje dětí usnadňují následnou dobrovolnou kulturní participaci na vysokém umění

„Kulturní kapitál lze v tomto kontextu chápat jako investice rodičů (domácností) prostřednictvím dané formy spotřeby do komodit či aktivit, které napomáhají akumulaci kulturního kapitálu jejich dětí.“ [Šafr, 2008, str. 56]

Na teorii, kterou formuloval Bourdieu, navazuje F. de Singly s její kritikou. [de Singly, 1999] Hovoří o tom, že realita je komplexnější a jeho teorie reprodukce popisuje pouze některé oblasti. Podle de Singlyho je v dnešní době hlavní funkcí rodiny, kromě mezigeneračního předávání a kumulace kapitálu (ať už v jakékoliv podobě), také konstrukce a potvrzování osobní identity jejích členů. Dítě je podle něj především nositelem vzdělanostního kapitálu.

Vzdělání, kterého dosáhli rodiče, je pro dítě vstupenkou k dalšímu vzdělání. A čím vyššího vzdělání dítě dosáhne, tím vyšší je pravděpodobnost, že dojde k udržení nebo zlepšení jeho sociálního postavení. Rodina tedy, mimo jiné, vybere školu, kterou bude jejich potomek navštěvovat, čímž z velké části určí jeho následnou dráhu. Rodiče, kteří mají enormní zájem o vzdělání svého dítěte, se s tím učí, prohlubují znalosti získávané ve škole a přihlašují jej do kroužků. To vše ve snaze co nejlépe jej připravit na budoucí postup ve vzdělávacím systému.

Kromě reprodukce sociálního postavení rodiny prostřednictvím vzdělávacího systému věnuje pozornost de Singly tomu, že rodina se v průběhu výchovy snaží dítěti poskytnout také prostor pro maximální rozvoj jeho osobnosti a konstrukci

vlastního já, které bude v souladu nejen s vnějšími hodnotami a normami, které rodina respektuje a snaží se dítěti vštípit, ale také s jeho vnitřním přesvědčením. A právě v rámci této reprodukce sociálního postavení si dítě během dětství a dospívání (mimo jiné) osvojuje určitou kulturu, hodnoty, postoje, vkus a způsoby trávení volného času.

Bylo by ovšem minimálně velkým zjednodušením předpokládat, že hodnoty rodičů a jejich dětí budou totožné. Jak uvádí Grusec a Goodnow [Grusec, Goodnow, 1994], je potřeba si uvědomit, že hodnoty ve směru od rodičů k dětem procházejí dvoustupňovým procesem, na jehož konci jsou (s velmi vysokou pravděpodobností) interiorizovány. V první řadě musejí děti hodnoty svých rodičů respektovat, souhlasit s nimi a navíc je identifikovat jako aktuální, platné pro současnou situaci. Bez souhlasu není možné, aby děti tyto hodnoty akceptovaly a přijaly za své vlastní. Jak ale zároveň na datech z výzkumů ukazují, k přijetí hodnot rodičů dochází ve vyšší míře, než jsou děti ochotné přiznat a zároveň než si jsou schopny uvědomit.

2.2.3. Výchova v rodině

Tradiční definice výchovy ji charakterizuje jako *„záměrné, cílené a vědomé působení ze strany vychovatelů (rodičů, učitelů, výchovných institucí) na vychovávané, tedy děti a mládež, s cílem rozvinout jejich rozumové a citové vlastnosti, tvorbu postojů názorů a způsobů chování, a to více či méně v souladu s cíli společnosti, v níž jedinec žije.“* [Jůva, Jůva, 1995, str. 25]

Kromě toho, že výchova je záměrná a cílená, probíhá také nezáměrně, při běžném denním fungování rodiny. Dítě se z rodičovského vzoru učí nejen to, co je správné a co nikoliv, ale je také ovlivňováno běžnou denní rutinou, jako je každodenní rozdělení rolí a odpovědností v domácnosti, způsob oblékání nebo jednání s ostatními. Rodič tedy obvykle na dítě působí komplexně, spoluutváří jeho osobnost a do velké míry tyto podmínky ovlivňují další směřování v životě.

Velmi důležitým bodem v celém výchovném konceptu je emoční vztah mezi rodičem a dítětem. Jak uvádějí psychologické výzkumy, vzájemný citový vztah mezi rodičem a dítětem se do velké míry podílí na stabilitě nebo labilitě dítěte. [Špaňhelová, 2009]

Obvykle první osobou, se kterou dítě navazuje vzájemný vztah, je jeho matka. Ve věku batolete a u starších dětí získávají na významu i ostatní členové rodiny a další blízké osoby.

To, jakým způsobem je dítě vychováváno, je zásadním pro pochopení jím vyznávaných hodnot. Rodina, ve které dítě vyrůstá, pro něj totiž funguje jako model (ať již s konotací pozitivity nebo negativity).

Výchova dítěte je spojena s požadavky a normami, které na něj rodiče kladou. Lze také hovořit o typologii výchovy podle míry požadavků, které rodiče uplatňují. Rozdělení rodin na jednotlivé typy na základě práv a povinností dítěte, které jsou uplatňovány, bude použito v analytické části práce.

2.3. Shrnutí

Hodnoty jsou jedním ze základních témat sociologie, kterému je věnována pozornost již od samotných počátků této vědní disciplíny. Základní myšlenkou je, že hodnota je představa o tom, co je žádoucí, správné. Jedná se o komplikovanou problematiku, na kterou lze nahlížet z různých úhlů pohledu.

Hodnoty mají svoji úlohu jak na individuální, tak i systémové úrovni. Pro jednotlivce slouží jako „kompas“, dávají mu orientaci v běžném životě. Právě díky hodnotám a s nimi spojeným normám ví, jaké jednání je v konkrétní situaci přijatelné či nepřijatelné. Na úrovni sociálního systému jsou celospolečensky sdílené hodnoty předpokladem integrované fungující společnosti.

Pro analytickou část práce je klíčové rozdělení na hodnotové rámce, hodnotové preference, hodnotové orientace a normy jednání. Jedná se o rozdělení na jednotlivé úrovně podle míry obecnosti a navíc pomáhá k lepší orientaci v samotném textu a představuje jeho na sebe logicky navazující myšlenkovou osu.

Text je zaměřen nikoliv pouze obecně na předávání hodnot, ale na předávání hodnot v rámci rodiny, tudíž nelze opomenout proces socializace a význam výchovy v rodině. K socializaci dítěte dochází od jeho raného věku a nelze ji nikdy označit za plně uzavřený proces. Její podstatou je proces sociálního učení. Během socializace se dítě učí nejen tomu, jak ve společnosti po praktické stránce fungovat (jak se má

chovat v kolektivu i v rodině), ale v pozdějším věku také hodnotám a normám. A právě ty představují hlavní oblast mého zájmu.

Při „učení se“ hodnotám a normám nedochází pouze ke „slepému“ přejímání hodnot, ale také jejich přehodnocování a případné re-definici či úplnému odmítnutí. Míra přenosu hodnot, ke kterému ve směru od rodičů k dítěti v rodině dojde nebo nedojde, je silně spjata s charakterem rodiny a modelem výchovy, který rodiče zvolí.

Zároveň charakter rodiny, praktikovaný způsob výchovy a v neposlední řadě také samotný vztah mezi rodičem a dítětem (ať už ve smyslu citového pouta, nebo mocenského vztahu) mají velmi výrazný vliv na to, jaké hodnoty dítě přijme, nebo naopak odmítne, zda bude či nebude respektovat hodnoty, které vyznávají jeho rodiče.

Ze sumarizovaných poznatků plynou pro analytickou část dva hlavní cíle. Prvním je zjistit, do jaké míry dochází u rodičů a dětí ke shodě v oblasti hodnot. Druhým cílem je identifikace a charakterizace reálně praktikovaných výchovných modelů a určení jejich vlivu na hodnoty, které jsou dětem předávány.

3. ANALYTICKÁ ČÁST

Analytická část práce je založena na práci s empirickými daty a jejich vyhodnocení. Text je členěn na několik oddílů – první část se věnuje charakteristice dat, použitých statistických metod a třídícím proměnným, které jsou v analýzách použity. Druhý oddíl se věnuje již jednotlivým oblastem a snaží se odpovědět na otázku, zda dochází v těchto oblastech k přenosu hodnot v rámci rodiny, nebo mají silnější vliv jiné mediátory.

Konkrétně se jedná o následující oblasti:

- **Informace o datovém souboru**: podává základní informace o datovém souboru, na kterém byly analýzy prováděny
- **Práce s daty**: sumarizuje statistické metody, které byly při analýzách použity
- **Základní charakteristika dat**: obecné informace o datovém souboru pro jeho bližší vymezení a charakteristiku
- **Používané třídící proměnné**: kapitola, kde jsou vymezeny dvě základní třídící proměnné – vzdělání a model výchovy
- **Základní hodnoty v životě:** již samotná analýza, respektive její první část; jedná se o oddíl věnovaný hodnotovým rámcům, preferencím, postojům a normám
- **Hodnoty v oblasti výchovy a rozvoje dětí**: druhá část analýzy dat; zaměření není tak jasné jako u předcházející oblasti – jedná se o kombinaci informací o ideálním výchovném modelu („jak by měla výchova vypadat“), vzdělání jako hodnoty a navštěvování mimoškolních kroužků jakožto prostředku ke zvyšování znalostí a dovedností dítěte

3.1. Informace o datovém souboru

Data, na kterých je analytická část práce realizována, byla data sesbíraná pro Sociologický ústav Akademie věd ČR v rámci kvantitativního výzkumu *„Kulturní a hodnotové orientace v rodině 2008“*. Zajímavostí těchto dat je fakt, že se opravdu jedná o data za rodiče a jejich děti, takže je možné sledovat sbližování (nebo naopak vzdalování se) strategií v rámci rodin a testovat myšlenku přenosu hodnot a strategií v této oblasti opravdu vzhledem k reálně existující rodině, a nikoliv pouze na obecné úrovni porovnání dvou generací.

Jedná se o rozsáhlý datový soubor, který obsahuje celkově 1 631 respondentů, z nichž 610 tvoří kompletní dvojice rodič a jeho dítě (celkově tedy 1 220 respondentů). Nejedná se ale o děti ve smyslu věku – respondentům, které označuji jako děti, je kolem 30 let. Jedná se tedy o děti z hlediska vztahu k druhému respondentovi, který se výzkumu účastnil. Pro svoji jasnost a přehlednost jsou v práci právě kategorie „rodič“ a „dítě“ používány.

Pro další zpracování dat bylo nutné učinit rozhodnutí, zda pracovat i se zbylými respondenty, ke kterým chybí odpovědi za generace rodičů. Jelikož hlavní výhodou dat je reálná propojenost mezi dětmi a rodiči, bylo pracováno pouze s 1 220 respondenty, což jsou dvojice, kde je rodinný pár rodič a dítě kompletní.

Toto rozhodnutí má oporu v zaměření textu, kterým je zájem o porovnání rodičů a dětí, odhalení a popsání jejich vzájemných podobností a případných rozdílů. Hlavním těžištěm analýzy navíc není popisná statistika obou segmentů, ale jejich vzájemné mezigenerační propojení a porovnání.

3.2. Práce s daty

Jak pro segment rodičů, tak pro segment dětí byla nejprve provedena základní popisná statistika jednotlivých oblastí s tříděním podle vzdělání. Toto základní zpracování poskytuje prvotní přehled pro další analýzy. Protože tématem práce není pouhý popis a porovnání hodnot a chování dvou generací, ale vzájemná provázanost

a popis případných mezigeneračních změn v rámci konkrétních reálných rodin, byly vytvořeny nové třídící proměnné, které v sobě zahrnují porovnání rodinných párů podle stupně vzdělání a typologie výchovného modelu, který byl uplatňován v rodině. Tyto třídící charakteristiky jsou základní, se kterými je pracováno u většiny otázek. Pokud bylo použito dalšího třídění, je charakter třídící proměnné vysvětlen u oblasti, které se konkrétně týká.

Pro určení statistické (ne)významnosti rozdílů mezi segmenty byly použity chí kvadrát testy. Pro grafické znázornění rozdílů, pokud byly prokázány chí kvadrát testem, byla použita standardizovaná adjustovaná rezidua a následně pro grafické zobrazení výsledků znaménkové schéma. S ohledem na charakter dat nebylo možné pro složitější analýzy s testovanými skupinami ve většině případů použít parametrické t-testy nebo jejich rozšíření v podobě analýzy rozptylu. Pokud nestačil chí kvadrát test, byly použity neparametrické testy.

Kromě statistické významnosti byl při analýzách a následné interpretaci výsledků kladen zřetel také na faktický význam zjištěných rozdílů, protože při větších výběrových souborech může docházet k potvrzení statistické významnosti i u hodnot, které se z interpretačního a významového hlediska mezi sebou výrazně neliší.

Ve sledovaných oblastech není v některých případech možné plné porovnání jednotlivých aktivit a témat, neboť generace rodičů a jejich dětí se jim věnuje s ohledem především na rozdílnost fáze svého rodinného cyklu, pracovní kariéry a rodinného života rozdílně. V datech se také vyskytují rozsáhlé baterie otázek, jejichž hlavní síla je v komplexním pohledu na problematiku, které se věnují.

Kromě porovnání a zjištění rozdílů byla v těchto případech použita také faktorová analýza (s varimaxovou rotací) jakožto nástroj, který pomohl při tvorbě typologií v jednotlivých oblastech. Typologie byla vytvořena na základě faktorových zátěží jednotlivých atributů. Pokud to bylo relevantní, byly uloženy faktorové skóry a následně s nimi bylo pracováno jako s proměnnými kardinálního charakteru.

Další statistickou metodou, která byla použita, byly korelační koeficienty. S ohledem na převažující ordinální charakter dat byly použity především korelační koeficienty podle Kendalla a Spearmana. Pro kardinální data je používán Pearsonův korelační koeficient.

3.3. Základní charakteristika dat

Jak již bylo uvedeno, pro analýzy je použito 610 kompletních rodinných párů (tedy dvojic rodič a jeho dítě). Jedná se o již dospělé děti a jejich rodiče. Věkový průměr v segmentu dětí je 32 let, mezi rodiči 58 let.

Rozložením pohlaví odpovídá struktura výběrového souboru přibližně rozložení v populaci – v segmentu rodičů tvoří ženy 53%, v segmentu dětí 52% (v celé populaci tvoří ženy 51%). Z hlediska vzdělání je struktura dat charakterizována dále v textu, protože nejvyšší dosažené vzdělání je použito jako jedna z hlavních třídících proměnných.

Pohlaví je tradiční třídící proměnnou, která je využívána ve výzkumech na rozličná témata. V rámci tématu hodnot ale nelze genderové hledisko považovat za rozhodující.[4] Z pohledu základní charakteristiky dat jej ale považuji za nedílnou součást pro podání kompletní informace o datech.

S ohledem na to, že tématem práce je propojení a srovnání rodičů a jejich dětí, došlo k vytvoření srovnávací proměnné, která popisuje pohlaví rodinného páru, který se výzkumu účastnil. Rozdělení v datovém souboru zobrazuje následující graf:

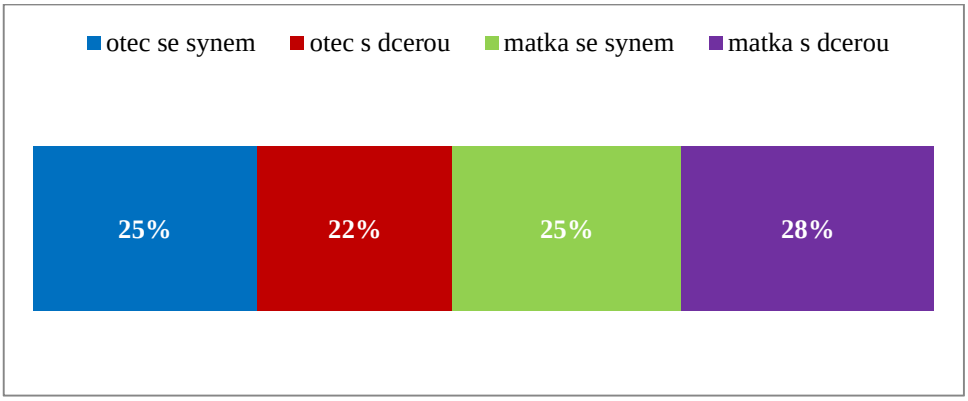

Graf č. 1: Struktura výběrového souboru podle pohlaví v rámci rodinného páru.
Zdroj: Kulturní a hodnotové orientace v rodině 2008. Vlastní výpočet.

Rodinné páry stejného pohlaví (otec se synem, matka s dcerou) tvoří 53% souboru, necelá polovina souboru je tvořena smíšenými rodinnými páry.

[4] Což také prokázalo použití pohlaví jako třídící proměnné pro všechny následující analýzy. Nikde nebyl prokázán vztah, který by mohl být s ohledem na téma práce považován za norný a významný. Z tohoto důvodu je pohlaví zařazeno do oddílu věnujícímu se základní charakteristice dat, nikoliv mezi třídící proměnné.

A jaké jsou charakteristiky samotných rodin, na kterých byl výzkum proveden? Z pohledu počtu dětí převažuje model rodiny s dvěma dětmi. Pětina dětí jsou jedináčci a naopak více jak čtvrtina rodin má tři a více dětí. Tato struktura rodiny odpovídá dlouhodobé preferenci modelu dvou dětí v rodině v české společnosti [Šťastná, 2007]. Podrobně strukturu rodiny podle počtu dětí popisuje následující graf:

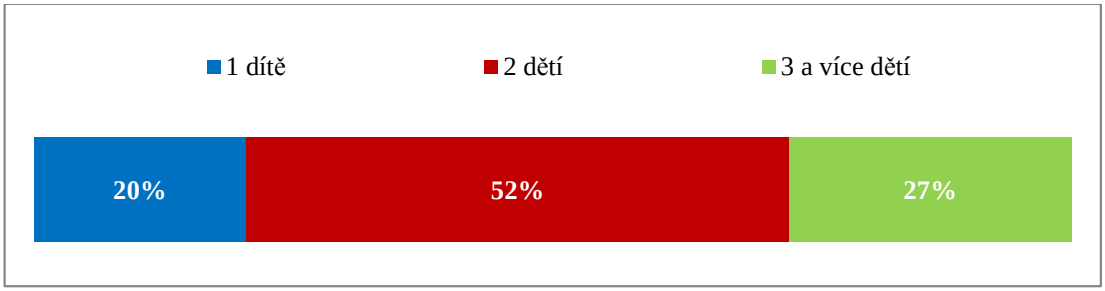

Graf č. 2: Charakteristika rodiny – počet dětí.
Zdroj: Kulturní a hodnotové orientace v rodině 2008. Vlastní výpočet.

Pracovní hypotéza hovořila o tom, že počet dětí v rodině silně ovlivňuje vzdělání rodičů. Tato hypotéza se v obecné rovině identifikace určitého vztahu mezi vzděláním a velikostí rodiny nepotvrdila, bylo pouze identifikováno silné propojení mezi primárním vzděláním rodičů a velkou rodinou (3 a více dětí).

Pětina všech rodičů v datovém souboru se rozvedla, průměrný věk dětí v době rozchodu rodičů byl 12 let. O rozvodu rodičů bylo původně uvažováno jako o proměnné, která má vliv na přenos hodnot mezi rodiči a dětmi. Vliv rozvodu rodičů na hodnotové orientace dětí ale nebyl v datech uspokojivě prokázán. Vysvětlením může být jak uzavírání opakovaných manželství a tím neabsentující druhý rodič, tak také přetrvávající plnění role rodiče i po faktickém rozchodu rodičů či zastoupení chybějícího rodiče jinou osobou, nejčastěji prarodiči.

Pokud se zaměříme na vzájemný vztah mezi rodiči, jak jej vnímali děti[5], nejobvyklejším modelem bylo harmonické soužití, pro které byl typický vzájemný soulad mezi rodiči. Naopak výrazně méně často děti vnímaly vztah rodičů v intencích vzájemné lhostejnosti či vzájemné nesnášenlivosti.

[5] **Celé znění otázky: Jak byste popsal/a vztah mezi Vašimi rodiči v době Vašich 14 let?** Možnosti odpovědí: Rodiče se měli rádi, vážili si sebe/Rodiče se vzájemně dobře snášeli/Rodiče si byli navzájem lhostejní/Rodiče měli špatný vztah, nesnášeli se.

Není překvapujícím zjištěním, že právě rodiče, jejichž vztah nebyl vnímán dětmi jako ideální, se výrazně častěji rozvedli. Podrobné rozdělení do jednotlivých kategorií společně se znaménkovým schématem vysvětlujícím vzájemné vztahy mezi kategoriemi ukazuje následující tabulka:

ROZCHOD RODIČŮ A JEJICH VZÁJEMNÝ VZTAH	Rozchod rodičů			Rozchod rodičů	
	ano	ne		ano	ne
Rodiče se měli rádi, vážili si sebe	2%	47%		- - -	+++
Rodiče se vzájemně dobře snášeli	6%	30%		o	o
Rodiče si byli navzájem lhostejní	5%	4%		+++	- - -
Rodiče měli špatný vztah, nesnášeli se	5%	1%		+++	- - -

Tabulka č. 1: Vztah mezi vzájemným vztahem rodičů a jejich rozchodem.
Zdroj: Kulturní a hodnotové orientace v rodině 2008. Vlastní výpočet.

Z hlediska sociální stratifikace je zajímavou informací také příslušnost rodiny ke konkrétní společenské třídě. Ta byla zjišťována přímým dotazem, kdy děti hodnotili zařazení rodiny v době jejich dospívání.[6] Rozložení rodin je zobrazeno v následujícím grafu:

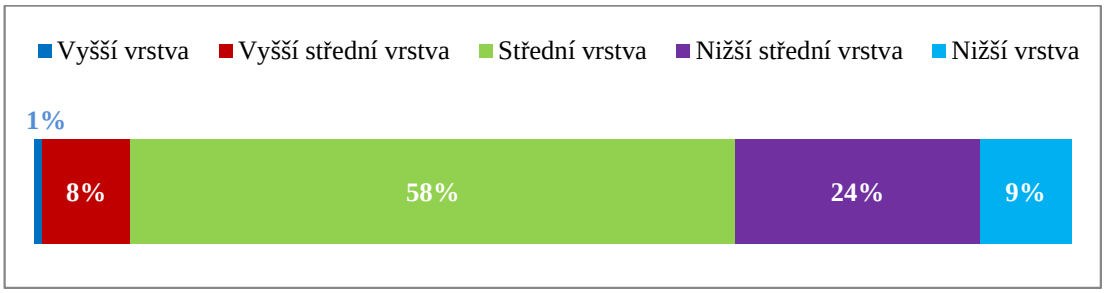

Graf č. 3: Charakteristika rodiny – příslušnost k sociální vrstvě.
Zdroj: Kulturní a hodnotové orientace v rodině 2008. Vlastní výpočet.

Více jak polovina rodin příslušela dle hodnocení dětí ke střední vrstvě a čtvrtinu rodin charakterizují jako nižší střední vrstvu. Oba krajní póly, tedy nižší a vyšší vrstva (u vyšší vrstvy sloučeny kategorie vyšší střední vrstva a vyšší vrstva do jedné), jsou výrazně méně časté.

[6] **Celé znění otázky: Do jaké společenské vrstvy byste zařadil/a Vaší rodinu, když Vám bylo 14 let?** Možnosti odpovědí: Vyšší vrstva/Vyšší střední vrstva/Střední vrstva/Nižší střední vrstva/Nižší vrstva.

3.4. Používané třídící proměnné

Jako základní třídící charakteristiky byly pro segment dětí i rodičů použity vzdělání a charakter výchovy uplatňovaný v rodině. Při analýzách bylo pracováno i s dalšími třídícími proměnnými, pokud byly považovány za relevantní ve vztahu k tématu. Pokud byl významný vztah prokázán, je jim věnována pozornost přímo v textu.

Vzájemné porovnání za **vzdělanostní strukturu** rodičů a dětí bylo provedeno nejen za odpovídajícího rodiče, ale v rámci obou rodičů, protože tato informace byla dostupná v datech a především podává komplexnější obraz o případném vzdělanostním posunu mezi rodiči a jejich dětmi, než kdyby došlo k prostému srovnání dosaženého vzdělání mezi odpovídajícími dětmi a jejich rodičem. Zároveň zájem o vzdělanostní strukturu obou rodičů vychází z přesvědčení, že na oblast hodnot, postojů i životního stylu mají vliv rodiče jako celek, nikoliv pouze jeden z rodičů.

Pro určení vzdělanostních skupin bylo použito třídění, které na základní úrovni rozlišuje tři stupně vzdělání – primární, sekundární a terciární. V porovnání s tradičním členěním na čtyři vzdělanostní skupiny (základní vzdělání, vzdělání bez maturity, vzdělání s maturitou a vysokoškolské vzdělání) se jedná o zjednodušení v třídění pro další analýzy (na místo původních čtyřech skupin budou tři), tímto sloučením navíc získáme tři větší skupiny a vyhneme se problémům se zařazením VOŠ vzdělání, které je na pomezí mezi středoškolským s maturitou a vysokoškolským.

Do skupiny primárního vzdělání byli zařazeni všichni respondenti se základním vzděláním a vyučení bez maturity. Sekundárním vzděláním je pro mě vzdělání s maturitou a pod terciárním vzděláváním se skrývají všichni, kteří mají vyšší stupně vzdělání.

Míru homogenity ve vzdělanostní struktuře rodičů zobrazuje následující tabulka:

VZDĚLANOSTNÍ STUPEŇ – RODIČE	Podíl rodičů
shoda ve vzdělání	**63%**
oba primární	45%
oba sekundární	12%
oba terciární	6%
posun ve vzdělání	**37%**
primární a sekundární	26%
sekundární a terciární	7%
primární a terciární	4%

Tabulka č. 2: Porovnání dosaženého stupně vzdělání v rodičovském páru.
Zdroj: Kulturní a hodnotové orientace v rodině 2008. Vlastní výpočet.

Vzdělanostní homogenitu rodičovských párů lze vysvětlit odkazem na teorii homogamie (podobnosti) v oblasti výběru partnera. Obecně platí, že si jako partnery vybíráme jedince s podobným věkem, životní zkušeností, vzděláním a hodnotami. Tento výběr je dán z velké části podobnou sociální pozicí partnerů a tím i umístěním ve společnosti [Katrňák, Fučík, 2009]. Pokud problematiku velmi zjednoduším, můžeme hovořit o tom, že si vybíráme partnery, se kterými sdílíme podobnou sociální pozici, názory na svět, hodnoty, vkus.

V datech zhruba 2/3 rodičů dosáhly totožného vzdělanostního stupně. U třetiny rodičů je dosažený nejvyšší stupeň vzdělání odlišný, jedná se především o primární a sekundární stupeň vzdělání. V drtivé většině případů se jedná o matky, které dosáhly vzdělání s maturitou a otce, kteří jsou vyučení. Což je v souladu se vzdělanostní strukturou ČR, kde dlouhodobě muži převažují ve výučních oborech, naopak vyšší podíl žen dosáhl vzdělání s maturitou.

Do porovnání se vzděláním dětí vstupuje nejvyšší stupeň vzdělání, kterého rodiče dosáhly – tj. nejvyšší vzdělání, které je v rámci rodičovského páru. Nejprve se podíváme na situaci, která ohledně vzdělání panuje v segmentech rodičů a dětí. Porovnání vzdělanostní struktury je následující:

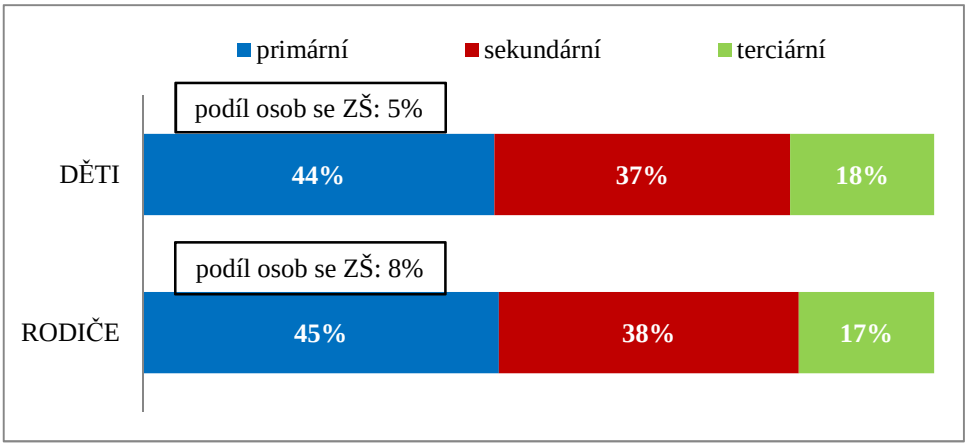

Graf č. 4: Struktura výběrového souboru podle vzdělání – porovnání rodičů a dětí.
Zdroj: Kulturní a hodnotové orientace v rodině 2008. Vlastní výpočet.

Z grafu je vidět, v porovnání se svými rodiči vykazují děti celkově pouze minimální posun ve vzdělanostní struktuře. K posunu došlo v podstatě pouze v segmentu primárního vzdělání, kde je patrný pokles podílu osob se základním vzděláním. Tato zjištění odpovídají dlouhodobě diskutovanému trendu nárůstu celkové úrovně vzdělanosti ve společnosti. Tento proces souvisí jak s demokratizací vzdělávání, tak i se zvyšujícími se nároky pracovního trhu na kvalifikaci.

Do jaké míry dochází k tomuto procesu v rámci konkrétních rodin? A lze opravdu hovořit o vzdělanostní mobilitě v rámci rodinných párů? Odpovědi na tyto otázky nám dává porovnání vzdělání rodičů a jejich dětí v rámci rodinného páru:

VZDĚLÁNÍ RODIČŮ A JEJICH DĚTÍ		**vzdělání dětí**		
		primární	sekundární	terciární
vzdělání rodičů	primární	**59%**	38%	25%
	sekundární	32%	**44%**	40%
	terciární	9%	18%	**35%**
	primární	+++	- -	- - -
	sekundární	-	+	o
	terciární	- - -	o	+++

Tabulka č. 3: Struktura vztahu mezi nejvyšším vzděláním rodičů a dítěte.
Zdroj: Kulturní a hodnotové orientace v rodině 2008. Vlastní výpočet.

Pro podrobnější popis vzájemného vztahu mezi vzděláním rodičů a jejich dětí byl použit chí kvadrát test, následně standardizovaná adjustovaná rezidua a pro grafické znázornění výsledků znaménkové schéma. Ze zjištěných dat lze odvozovat, že děti do vysoké míry reprodukují vzdělání rodičů. Zároveň ale dochází ke vzdělanostní mobilitě, převážně směrem vzhůru. Znaménkové schéma vysvětluje, jaké jsou vztahy

mezi jednotlivými vzdělanostními stupni u rodičů a jejich dětí – k primárnímu a terciárnímu vzdělání inklinují především děti, jejichž rodiče také dosáhli tohoto vzdělanostního stupně.

Druhá třídící proměnná, která vstupuje do většiny analýz, je **výchovná strategie rodičů**. Pod pojmem výchovná strategie, výchovný styl, chápu celkové pojetí výchovy – tedy to, jakým způsobem se rodiče dítěti věnují, jak s ním jednají, jak k němu přistupují. Výchovné strategie v sobě zahrnují, jak uvádí Čáp, několik oblastí:

- **emoční vztah mezi dítětem a rodičem** – zda se jedná o kladný, láskyplný vztah, nebo naopak panuje mezi rodičem a dítětem nepřátelství či napjaté vztahy
- **míra požadavků a kontroly jejich plnění ze strany rodičů** – zda je od dítěte požadována samostatnost a rodiče mu aktivity organizují pouze v minimální míře, nebo naopak jsou nastavena velmi přísná pravidla, jejichž dodržování rodiče vyžadují
- **míra autority, kterou rodič ve vztahu k dítěti disponuje** – zda má rodič u dítěte „skutečnou" autoritu, nebo se jedná o „nevhodnou", nepravou autoritu, která byla konstituována buď na jedné straně nepřiměřenou tvrdostí výchovy, nebo na straně druhé přílišnou benevolencí či obecně celkovým nezájmem o dítě

Realita výchovných strategií byla měřena mírou souhlasu s baterií tvrzení, které popisovaly vztahy v rodině, roli dítěte a jeho pozici v ní.[7] Přehled hodnocení za

[7] Celé znění otázky: **Když si vzpomenete na své dětství, jak moc se na Vaši rodinu hodí následující charakteristiky? / Když si vzpomenete na tehdejší dobu (máme na mysli dobu, kdy Vaše dítě chodilo na ZŠ), jak moc se na Vaši rodinu hodí následující charakteristiky?** Hodnocené výroky: Rodiče dbali na to, abych měl/a dobrý prospěch ve škole/O rozhodnutích rodičů se nediskutovalo, muselo se poslouchat/Když po mně rodiče něco chtěli, vysvětlili mi proč/Rodiče si se mnou hodně povídali/Rodiče na mě kladli velké nároky/Rodičům bylo jedno, co dělám/Rodiče si našli čas na hru a vymýšlení nových zajímavých věcí/Rodiče se mi snažili porozumět/Rodiče používali při mé výchově fyzické tresty/Rodiče velmi dbali na dodržování pořádku/Rodiče mě podporovali za každé situace/Rodiče chtěli vědět, jak, kde a s kým trávím svůj volný čas/Rodiče mě nechávali plánovat si věci podle svého/Často jsem musel/a pomáhat v domácnosti. Hodnotící škála: Určitě ano/Spíše ano/Spíše ne/Určitě ne.

generaci dětí shrnuje následující graf, kde jsou jednotlivé výroky řazeny sestupně podle podílu respondentů, kteří zvolili hodnocení určitě ano:

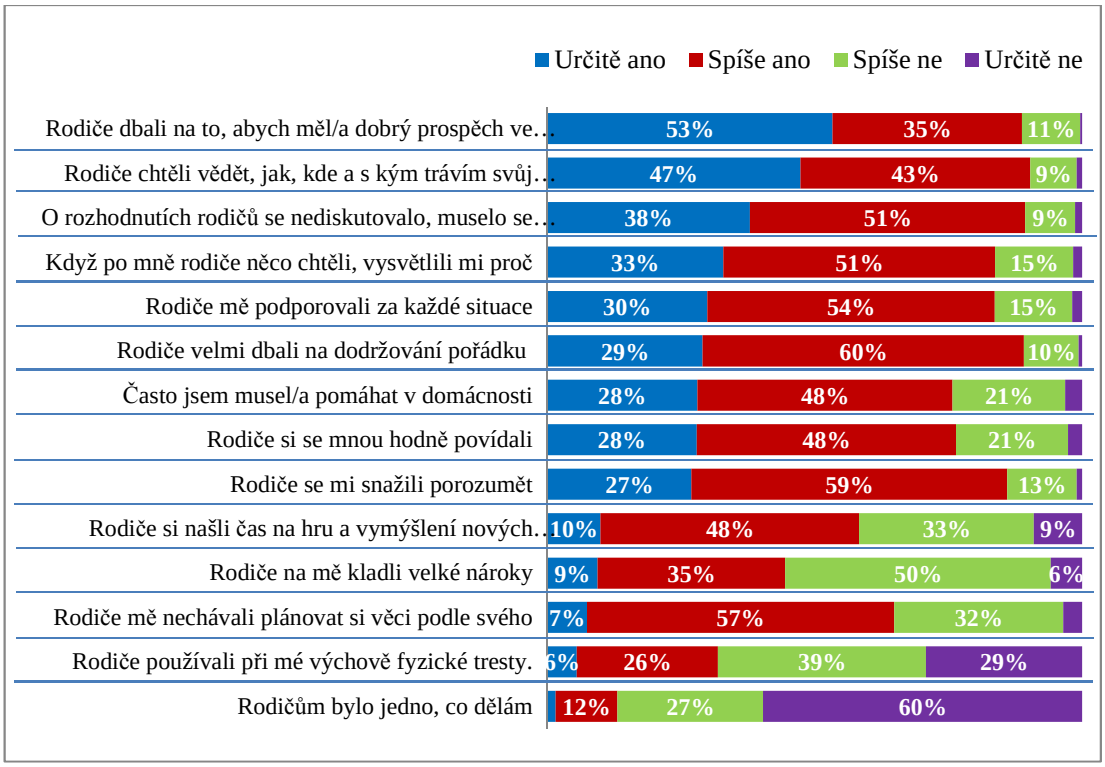

Graf č. 5: Hodnocení rodinného modelu, ve kterém respondent vyrostl – generace dětí.
Zdroj: Kulturní a hodnotové orientace v rodině 2008. Vlastní výpočet.[8]

Jak je z grafu patrné, generace dětí svoji výchovu charakterizuje především prostřednictvím zájmu rodičů o prospěch ve škole, zájmem o volný čas dítěte a vyžadováním poslušnosti. Velmi často jsou zmíněny také snahy rodičů vysvětlovat své požadavky, podporovat dítě za každé situace. Naopak jako nejméně obvyklé výchovné situace je deklarováno používání fyzických trestů a nezájem rodičů o to, co dítě dělá. Nutno podotknout, že se jedná spíše o určitý trend v datech, nikoliv o jasnou preferenci některého jednání.

Dozvídáme se tedy například, že ačkoliv obecně nebyly ve vyšší míře fyzické tresty při výchově používány, přibližně třetina dětí se s touto výchovnou metodou u rodičů setkala. Stejně tak si rodiče v dětství povídali přibližně se ¾ dětí, ovšem existují rodiny, a není jich dle výsledků málo, kde k debatám ve vyšší míře nedocházelo. Tyto příklady nejsou jedinými, které bych mohla uvést. Smyslem není komentovat všechny podíly, které se v grafu vyskytují, ale poukázat na skutečnost, že ačkoliv lze

[8] Pro vyšší přehlednost nejsou v grafu uvedeny popisky u hodnot nižších jak 5%.

určité trendy a převažující rysy v datech nalézt, je třeba mít na paměti i druhý pól zkoumané informace.

Poměrně chaotické pořadí jednotlivých výroků ukazuje na existenci několika modelů výchovy, které se prosazovaly. Pro určení konzistentnějšího obrazu výchovného působení, kterým prošla generace dětí, byla použita faktorová analýza s varimaxovou rotací.[9] Ta identifikovala tři faktory:

- **moderní (demokratický) model výchovy:** rodiče si se mnou hodně povídali; rodiče se mi snažili porozumět; rodiče si našli čas na hru a vymýšlení zajímavých věcí; když po mně rodiče něco chtěli, vysvětlili mi proč; rodiče mě podporovali za každé situace; rodiče mě nechávali plánovat si věci podle svého
- **liberální (volný) model výchovy:** rodiče chtěli vědět, jak trávím svůj volný čas; rodiče dbali, abych měl dobrý prospěch; rodičům bylo jedno, co dělám
- **tradiční (autoritativní) model výchovy:** o rozhodnutích rodičů se nediskutovalo; často jsem musel pomáhat v domácnosti; rodiče na mě kladli velké nároky; rodiče velmi dbali na dodržování pořádku; rodiče používali fyzické tresty

Při práci s faktorovou analýzou je třeba vnímat propojení s původními daty, ze kterých vzešla. Nezískala jsem tedy tři striktně oddělené typy výchovy, které jsou charakterizovány výše. Faktorová analýza umožnila identifikovat, na základě kterých konkrétních proměnných lze uvažovat o typologii ve výchovných modelech. V dnešní době není pochyb o tom, že všichni rodiče vychovávají přístupem, který je obecně chápán jako moderní. To, co faktorová analýza identifikovala, jsou tendence v této moderně nastavené výchově, ke kterým rodiče inklinovali. A toto obecnější zasazení do kontextu je třeba mít na paměti při práci s jednotlivými modely.

Na jedné straně kontinua se nachází liberální model, ve kterém se snoubí jak zájem o volný čas dítěte, tak také absolutní nezájem o to, co dítě dělá. Druhým je demokratický výchovný model, pro který je charakteristický zájmem rodičů o dítě a jejich snahou přistupovat k němu jako k sobě rovnému. Dítě má své povinnosti, ale

[9] Faktorová analýza byla použita s vědomím, že vstupní data nesplňují parametry, které by měly mít (u ordinální proměnné použití minimálně pětibodové škály), ovšem poskytuje velmi relevantní výstupy k dané problematice.

také svá práva. Rodiče, pokud mají nějaké požadavky, tak je dítěti vysvětlují, jsou ochotní s dítětem diskutovat. Třetí faktor charakterizuje model výchovy, který jsem nazvala tradiční, autoritativní. Pro tento model je charakteristické nerovné postavení rodiče a dítěte, kdy dítě vystupuje v podřízené pozici. Rodiče kladou požadavky, nevysvětlují. Dítě má jasně dané povinnosti, které musí plnit.

Samozřejmě, že tato velmi hrubá typologie stylů výchovy nepopisuje celé kontinuum, jak mohou rodiče k dětem přistupovat. Podává ale základní, zjednodušený obraz o výchovných strategiích, ve kterých respondenti z generace dětí vyrůstali.

V souvislosti se základní typologií výchovných stylů byly nastoleny následující otázky: V jaké míře se jednotlivé výchovné styly vyskytují? Do jaké míry aplikace konkrétního výchovného stylu souvisí se vzděláním? Na tyto otázky se pokusím najít odpovědi v následujícím textu.

Pro další poznání problematiky je zásadní určit, který z modelů výchovy je v konkrétní rodině převažující. Typologie byla stanovena na základě reálného hodnocení jednotlivých výroků, které byly sloučeny do skupin, jak je identifikovala faktorová analýza.[10] Byly vytvořeny tři proměnné, které každá nabývají dvou hodnot – silná a slabá preference daného výchovného modelu. Následně vzájemnými kombinacemi bylo stanoveno osm možných modelů, kterých můžou výchovné strategie nabývat:

- silný demokratický model, slabý liberální a autoritativní model (15% rodin)
- silný liberální model, slabý demokratický a autoritativní model (7% rodin)
- silný autoritativní model, slabý demokratický a liberální model (10% rodin)
- silný demokratický, liberální i autoritativní model (19% rodin)
- silný demokratický a liberální model, autoritativní model slabý (16% rodin)
- silný demokratický a autoritativní model, liberální model slabý (7% rodin)
- silný liberální a autoritativní model, demokratický model slabý (5% rodin)
- slabý demokratický, liberální i autoritativní model (21% rodin)

[10] Mechanismus výpočtu spočíval v přiřazení hodnoty jednotlivým variantám odpovědi a následné konstrukci součtové škály na základě seskupení výroků, které určila faktorová analýza. Protože každý faktor obsahuje jiný počet výroků, jedná se o vzájemně nesouměřitelné výsledky. Proto bylo k rozdělení do jednotlivých modelů pracováno s rozdělením získané hodnoty přibližně na dvě poloviny. Pro každý faktor tak získáváme dvě hodnoty, kterých může nabývat.

S ohledem na přílišnou komplikovanost této typologie, vysokou míru rozdrobení informace, praktickou nepoužitelnost pro další analýzy, vzájemnou blízkost liberálního a demokratického výchovného modelu a určitou nevyhraněnost a nejasnost modelu liberální výchovy, byla finální typologie výchovných stylů vytvořena pouze z kombinací demokratického a autoritativního stylu výchovy. Díky této zjednodušené typologii získáváme následující strukturu rodin podle výchovných stylů:

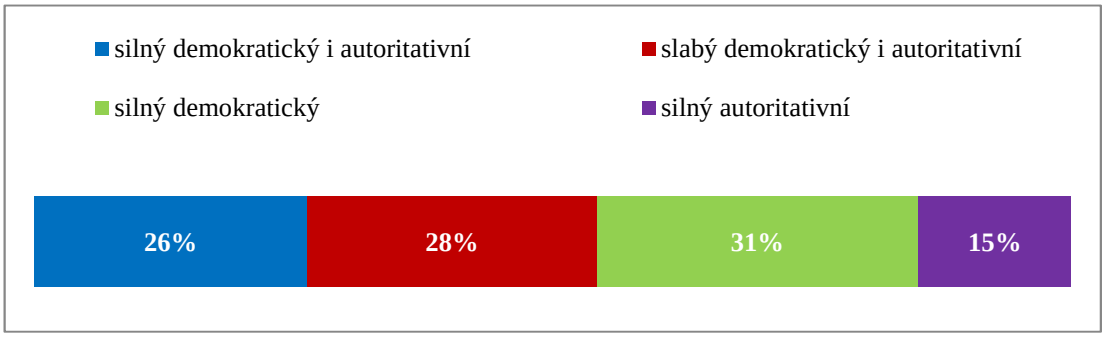

Graf č. 6 Typy výchovných modelů v době dospívání dítěte – hodnocení dětí.
Zdroj: Kulturní a hodnotové orientace v rodině 2008. Vlastní výpočet.

Tato typologie je výrazně jednodušší než původně koncipovaná. Necelá polovina rodin má jasnou výchovnou strategii – v 31% případů se jedná o demokratický model výchovy, v 15% naopak o autoritativní výchovný model. Čtvrtina rodičů kombinuje prvky demokratické a autoritativní výchovy a srovnatelný podíl nemá jasně vyhraněný výchovný styl.

Co se pojmenování jednotlivých modelů týče, upozorňuji, že se jedná o ryze pracovní názvy, které mají vztah k míře komunikace a rozdělení moci v rodině. Nelze je tedy chápat v politickém či jiném slova smyslu. Logika pojmenování všech modelů vychází z kombinace autoritativní/demokratický, proto bylo tedy dodrženo i u silného a slabého kombinovaného modelu.

A kdo jsou rodiče, kteří při výchově uplatňují jednotlivé výchovné styly? Pokud se podíváme na tuto typologii přes vzdělání, otestujeme ji chí kvadrát testem a vypočítáme adjustovaná rezidua, zjišťujeme, že lze hovořit o vlivu vzdělání rodičů na konkrétní výchovný styl, který uplatňovali:

VZDELÁNÍ RODIČŮ A UPLATŇOVANÝ VÝCHOVNÝ MODEL		výchovný model			
		Demokratický i autoritativní	Demokratický	Autoritativní	Ani demokratický, ani autoritativní
vzdělání rodičů	primární	**o**	**- - -**	**++**	**++**
	sekundární	**o**	**++**	**o**	**o**
	terciární	**o**	**+**	**o**	**- -**

Tabulka č. 4: Typy výchovných modelů v době dospívání dítěte – vzdělání rodičů.
Zdroj: Kulturní a hodnotové orientace v rodině 2008. Vlastní výpočet.

Jak je ze znaménkového schématu patrné, rodiče s primárním vzděláním výrazně častěji inklinují k autoritativnímu modelu výchovy nebo k nevyhraněnému výchovnému modelu. Naopak rodiče se sekundárním a terciárním vzděláním častěji užívají demokratický výchovný model. Rodiny, které kombinují demokratický i autoritativní model, nejsou z hlediska vzdělání výrazněji vyhraněny.

Z hlediska počtu dětí v rodině pracovní hypotéza hovořila o tom, že demokratický model budou uplatňovat rodiny s jedním dítětem, autoritativní naopak se dvěma a více dětmi. Přehled o vzájemných vztazích podává znaménkové schéma:

POČET DĚTÍ V RODINĚ A UPLATŇOVANÝ VÝCHOVNÝ MODEL		výchovný model			
		demokratický i autoritativní	demokratický	autoritativní	ani demokratický, ani autoritativní
počet dětí v rodině	1 dítě	**-**	**+++**	**o**	**o**
	2 děti	**+**	**o**	**-**	**-**
	3 a více dětí	**o**	**- - -**	**o**	**++**

Tabulka č. 5: Vztah mezi počtem dětí v rodině a uplatňovaným výchovným modelem.
Zdroj: Kulturní a hodnotové orientace v rodině 2008. Vlastní výpočet.

Podařilo se potvrdit, že k demokratickému modelu výchovy přistupují především rodiče s jedním dítětem, naopak u velkých rodin není tento výchovný model v praxi používán téměř vůbec. Ostatní vztahy nejsou tak zřejmé. Lze tedy spíše hovořit o rozmělněnosti výchovných strategií vzhledem ke vzdělání rodičů.

Věk nebyl v generaci dětí použit jako třídící proměnná, protože nemá opodstatnění - jedná se o poměrně silně homogenní skupinu (děti narozené v letech 1974 až 1978). U rodičů se věk pohybuje mezi 50 a 70 lety, což by se mohlo zdát jako poměrně široké věkové rozpětí. Uvědomíme-li si však, k jak (ne)dynamickým změnám v hodnotových orientacích a žebříčcích dochází, nejeví se dvacetileté rozpětí jako relevantní.

3.5. Základní hodnoty v životě

Pro poznání, zda k hodnotovému přenosu v rámci rodiny dochází, či nikoliv, bylo vybráno několik oblastí, které mapují celé spektrum hodnot. Jedná se jak o velmi obecné hodnotové rámce, tak také o velmi konkrétní hodnotové preference a žebříčky hodnot. V textu bude postupováno od nejobecněji pojatých vymezení, tedy hodnotových rámců, k těm nejvíce konkrétním, tedy normám jednání.

Hlavním cílem v každé oblasti bude zodpovězení otázky, zda lze hovořit o přenosu hodnot v rámci rodinného páru rodič – dítě. Jako dílčí cíle, vedoucí k tomuto poznání, jsou nejprve odděleně analyzovány segmenty rodičů a dětí. Hlavním důvodem je zisk ukotvení v rámci každé konkrétní zkoumané úrovně hodnot.

3.5.1. Hodnotové rámce

Hodnotové rámce představují základní osu hodnotových orientací jednotlivce. Spojují se v nich jak otázky po smyslu konání a lidské existence, tak také otázky důvěry, víry a identity. [Prudký, 2008, str. 250]

V dotazníku pro děti i rodiče byla zařazena otázka měřící celkový přístup k životu a chápání jeho významu. Hodnocení probíhalo na škále souhlasu.[11] Průměrnou míru souhlasu s jednotlivými výroky za segmenty rodičů a dětí zobrazuje následující tabulka. Výroky jsou řazeny vzestupně podle průměrné míry souhlasu (1=rozhodně souhlasím, 5=rozhodně nesouhlasím) za danou skupinu respondentů.

JAKÝ JE SMYSL ŽIVOTA? (průměrné hodnocení na škále 1-5; řazeno vzestupně v rámci odpovídajícího segmentu)			
RODIČE		**DĚTI**	
Život má jen ten smysl, který mu sami dáme **(=AKTIVNÍ)**	1,8	Život má jen ten smysl, který mu sami dáme **(=AKTIVNÍ)**	1,8
Životu dává smysl láska **(=ALTRUISTÉ)**	1,9	Životu dává smysl láska **(=ALTRUISTÉ)**	1,8
Smysl životu dodává rozum, racionalita **(=RACIONÁLNÍ)**	2,1	Smysl životu dodává rozum, racionalita **(=RACIONÁLNÍ)**	2,2
Člověk může sotva co změnit na průběhu vlastního života **(=FATALISTÉ)**	3,2	Člověk může sotva co změnit na průběhu vlastního života **(=FATALISTÉ)**	3,4
Život má pro mě smysl, protože existuje Bůh **(=NÁBOŽENŠTÍ)**	3,7	V mých očích neslouží život žádnému zvláštnímu účelu **(=NIHILISTÉ)**	3,9
V mých očích neslouží život žádnému zvláštnímu účelu **(=NIHILISTÉ)**	3,9	Život má pro mě smysl, protože existuje Bůh **(=NÁBOŽENŠTÍ)**	4,0

Tabulka č. 6: Smysl života – porovnání rodiče a děti.
Zdroj: Kulturní a hodnotové orientace v rodině 2008. Vlastní výpočet.

V rámci rodičů i dětí lze hovořit o velmi podobném pohledu na smysl života. Na prvních místech jsou hodnocení smyslu života s důrazem na vlastní aktivitu, možnost ovlivnění konkrétní životní dráhy a v orientaci na druhé. Naopak nejméně často spatřují rodiče i děti smysl v náboženském výkladu světa a nihilistickém výkladu smyslu existence.

[11] **Celé znění otázky: Do jaké míry souhlasíte nebo nesouhlasíte s následujícími výroky?** Hodnocené výroky: Smysl životu dává rozum, racionalita/Život má pro mě smysl, protože existuje Bůh/Životu dává smysl láska/Život má jen ten smysl, který mu sami dáme/Člověk může sotva co změnit na průběhu vlastního života/V mých očích neslouží život žádnému zvláštnímu účelu. Hodnotící škála: Rozhodně souhlasím/Spíše souhlasím/Ani souhlasím, ani nesouhlasím/Spíše nesouhlasím/Rozhodně nesouhlasím.

Faktorová analýza ukázala, že se ale své podstatě jedná pouze o tři základní úhly pohledu na svět:

- **aktivní**: život má jen ten smysl, který mu sami dáme, smysl životu dodává rozum, racionalita
- **láska k bližnímu**: životu dává smysl láska, život má pro mě smysl, protože existuje Bůh
- **pasivní**: člověk může sotva co změnit na průběhu vlastního života, v mých očích neslouží život žádnému zvláštnímu účelu

Se znalostí tohoto rozdělení byly hodnotové rámce zpracovány znovu, tentokrát jako sumace hodnocení proměnných v rozdělení, které poskytla faktorová analýza. (Tedy jeden postoj k životu tvoří dva výroky). Výsledky jsou následující:

JAKÝ JE SMYSL ŽIVOTA? (upravené hodnocení – sumace příbuzných výroků; průměrné hodnocení na škále 1-10 + podíl souhlasu; řazeno vzestupně v rámci odpovídajícího segmentu)				
RODIČE			**DĚTI**	
aktivní	3,8 (69%)		aktivní	3,9 (71%)
láska k bližnímu	5,5 (26%)		láska k bližnímu	5,6 (21%)
pasivní	7,0 (12%)		pasivní	7,2 (13%)

Tabulka č. 7: Smysl života – porovnání rodiče a děti. Upravené hodnocení na základě výsledků faktorové analýzy. Zdroj: Kulturní a hodnotové orientace v rodině 2008. Vlastní výpočet.

Jak je z tohoto rozdělení zřetelně vidět, pro rodiče i děti je typický aktivní přístup k životu a víra, že smysl svému životu dává každý sám. U dětí s tímto postojem k životu souhlasí téměř ¾ dotázaných (71%) a mezi rodiči se míra souhlasu více jak 2/3 všech (69%). Nejedná se o výrazně překvapivý výsledek, protože jak uvádí Prudký, v české společnosti je dlouhodobě z výzkumů zjištěna *„aktivní zaměřenost populace v možnostech ovlivňování vlastního života a vysoká důvěra, že právě to dává životu smysl“*. [Prudký, 2008, str. 256]

Abychom měli jasnou představu o tom, do jaké míry se rodiče a děti ve vnímání smyslu života překrývají, je se třeba zaměřit na provázanost názoru na smysl života u dětí a jejich rodičů. Jelikož jednotlivé hodnotové rámce se mezi sebou překrývají nelze tak jednoduše a korektně vytvořit kontingenční tabulku, která by nám přehled podala. Jako alternativní metoda byla použita korelace[12]. Korelovanými proměnnými

[12] Díky dichotomickému charakteru proměnné byl použit Pearsonův korelační koeficient.

byly součtové škály pro tři výše definované skupiny. Kromě informace, zda lze u názoru na smysl života u dětí a jejich rodičů hovořit o podobnosti nebo překryvu, korelace poskytuje také informace o síle a orientaci vzájemného vztahu. Na jejím základě si lze tedy utvořit představu o tom, jak silný je vztah mezi rodiči a dětmi v překryvu jednotlivých hodnotových rámců.

VZTAH MEZI HODNOTOVÝMI RÁMCI RODIČŮ A DĚTÍ		**DĚTI**			**RODIČE**		
		aktivní	pasivní	láska k bližnímu	aktivní	pasivní	láska k bližnímu
D	aktivní				,290(**)		
Ě	pasivní			,144(**)		,256(**)	
T.	láska k bližnímu		,144(**)				,364(**)
R	aktivní	,290(**)					
O	pasivní		,256(**)				,088(*)
D.	láska k bližnímu			,364(**)		,088(*)	

Tabulka č. 8: Provázanost hodnotových rámců rodičů a dětí. Barevně vyznačeny nejsilnější korelace. Zdroj: Kulturní a hodnotové orientace v rodině 2008. Vlastní výpočet.

Jak je z korelací patrné, můžeme hovořit o vzájemném vztahu mezi hodnotovými rámci rodičů a jejich dětí. Pokud rodiče inklinují k pasivnímu hodnotovému rámci, pak tak velmi často činí i jejich děti. Tato logika vzájemného vztahu platí i pro ostatní typy hodnotových rámců. Lze tedy říci, že rodiče a děti mají podobnou optiku pohledu na svět.

Protože vycházím z předpokladu, že výchovná strategie, kterou rodiče v dětství uplatňovali, hraje roli v utváření osobnosti dítěte a jeho pohledu na svět, je posledním logickým krokem analýzy hodnotových rámců pohled na ně prostřednictvím výchovných strategií.

Jelikož již víme, že hodnotové rámce nejsou striktně odděleny, pro prvotní přehled postačí průměrné hodnocení jednotlivých výroků tříděné přes charakter výchovy. Z grafu a následně i z analýzy rozptylu zjistíme, že mezi charakterem výchovy a hodnotovým rámcem dítěte nebyl identifikován žádný statisticky významný vztah.

Znamená to tedy, že hodnotový rámec je nezávislý na výchově? Domnívám se, že ne tak úplně. Vyšlou statistickou nevýznamnost rozdílů podle stylu výchovy přisuzuji velmi silné orientaci na aktivitu jednotlivce napříč celou společností. Jinými slovy – zaměření na jednotlivce a jeho možnost ovlivňování vlastního života lze identifikovat jako obecný přístup k životu v naší společnosti. Jedná se o tak

všeobecně sdílený pohled na svět, že nelze odhalit segment, ve kterém by tento přístup pozbýval svoji platnost.

Pro úplnost informace na závěr graf, který ukazuje průměrná hodnocení jednotlivých výchovných modelů v názoru na smysl života:

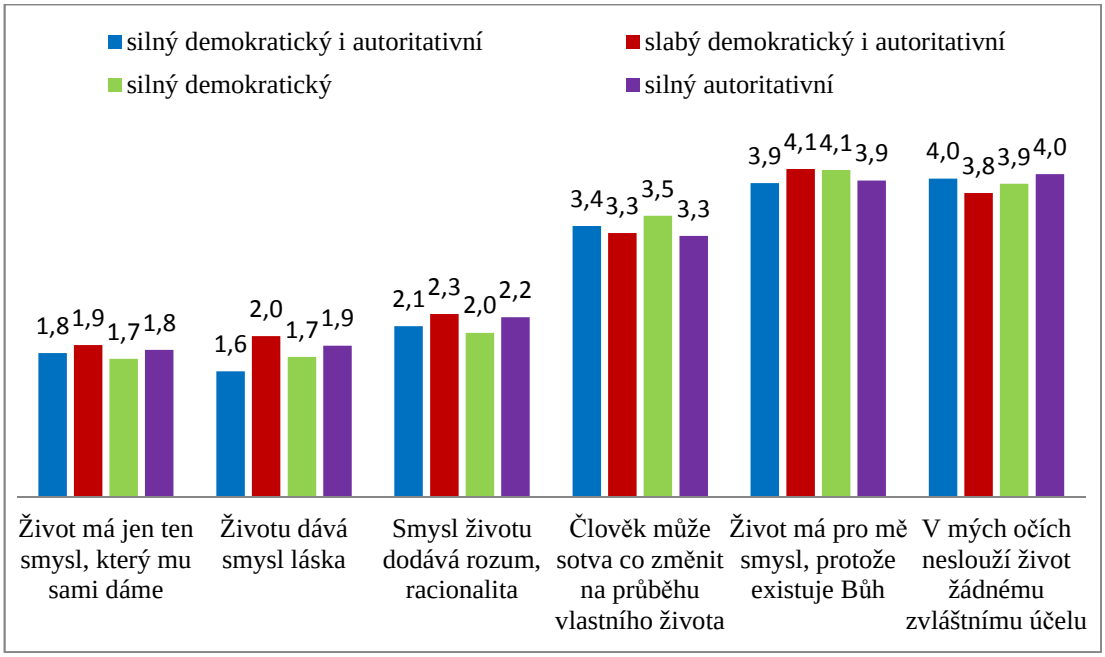

Graf č. 7: Smysl života – porovnání výchovných strategií.
Zdroj: Kulturní a hodnotové orientace v rodině 2008. Vlastní výpočet.

3.5.2. Hodnotové preference

Hodnotové preference, reprezentované žebříčky hodnot, jsou součástí mnoha empirických výzkumů. Za základní koncept lze považovat žebříček hodnot dle Ingleharta, který pracuje s řazením rodiny, práce, přátel a známých, volného času a politiky a náboženství na škále podle míry důležitosti, kterou pro dotázaného mají.

Hodnotové preference jsou charakteristické svojí vysokou stabilitou a tendencí k neměnnosti. Hlavními proměnnými, které mají na konkrétní podobu žebříčku hodnot vliv, jsou ve své podstatě všechny základní sociodemografické charakteristiky – věk, vzdělání, pohlaví, socioekonomický status, velikost místa bydliště, region bydliště a rodinný stav. [Prudký, 2008, str. 233-235]

Inglehartova konceptu se budu držet při analýze hodnotových preferencí i já, protože toto pojetí data umožňují. Jak rodiče, tak děti řadili výše jmenované výroky podle důležitosti, jakou pro ně mají.[13] Graf ukazuje podíl rodičů i dětí, kteří u dané oblasti deklarují, že je pro ně velmi důležitá.

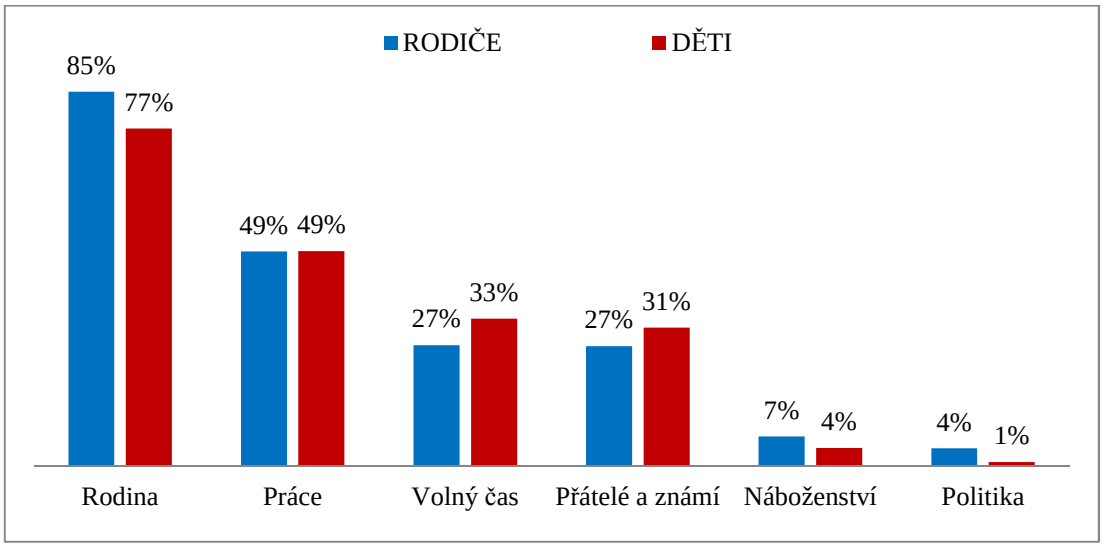

Graf č. 8: Hodnotové preference – porovnání rodičů a dětí
Zdroj: Kulturní a hodnotové orientace v rodině 2008. Vlastní výpočet.

Pořadí, které deklarují rodiče a děti, je totožné s tím, které dlouhodobě potvrzují výzkumy hodnotových preferencí v ČR. [Prudký, 2008] Na prvním místě je rodina, následována s velkým odstupem prací. Na třetí pozici jsou volný čas a přátelé. Marginální význam má jak pro rodiče, tak i jejich děti náboženství a politika. Hodnocení rodičů a dětí se výrazněji neliší.

Než se zaměřím na konkrétní porovnání žebříčků hodnot rodičů a jejich dětí, zaměřím se krátce na vliv vzdělání, pohlaví a společenské vrstvy na konkrétní podobu hodnotového žebříčku.

[13] **Celé znění otázky: Nyní Vám předložíme několik skutečností. Prosím, posuďte každou z nich, jak je ve Vašem životě důležitá?** Hodnocené varianty odpovědí: Práce/Rodina/Přátelé a známí/Volný čas/Politika/Náboženství. Hodnotící škála: Velmi důležitá/Dost důležitá/Ne příliš důležitá/Není vůbec důležitá.

Vzdělání se promítá do oblasti práce a politiky. Rozdíly, které identifikovala analýza rozptylu a t-test pro nezávislé výběry jak v segmentu dětí, tak v segmentu rodičů, jsou následující:

- Práce i politika je považována za důležitou ve vyšší míře než ostatními segmenty lidmi s terciárním vzděláním, stejně jako příslušníky vyšší střední třídy.
- Vliv pohlaví je patrný v oblastech práce, rodiny a náboženství. Zatímco ženy považují za důležitější rodinu a vnímají jako významnější hodnotu náboženství, muži kladou vyšší důraz na význam práce.

A nyní, když jsou známé tyto vztahy, mohu přistoupit k vzájemnému porovnání preferencí rodičů a jejich dětí. Vysoká míra vzájemné shody byla na základě chí kvadrát testu a následného znaménkového schématu zjištěna v hodnocení důležitosti všech šesti proměnných. Můžeme tedy říci, že rodiče a děti mají společný model hodnotových preferencí. Hlavními hodnotami, které jsou považovány za významné, jsou rodina a práce.

Poslední oblastí, která je ve spojitosti s hodnotovými řebříčky analyzována, je vliv konkrétního výchovného modelu. Pracovní hypotéza předpokládá, že u silně demokratického modelu bude kladen vyšší důraz na práci, naopak děti vychovávané v silně autoritativním modelu budou klást důraz především na rodinu. Analýza rozptylu ukázala, že v oblastech práce a rodiny jsou skutečně mezi jednotlivými modely patrné rozdíly.

Podařilo se potvrdit, že mezi dětmi vychovanými v demokratickém modelu výchovy (silně demokratický + silně demokratický i autoritativní) je kladen vyšší důraz na důležitost práce, než je tomu u dětí se silně autoritativním nebo nevyhraněným výchovným modelem. Naopak v oblasti důležitosti rodiny má odhalený vztah zcela jinou povahu, než která byla původně předpokládána – ukázalo se, že nižší význam na rodinu kladou děti, které prošly výchovou v nevyhraněném modelu (ani demokratický, ani autoritativní). Stále ji ale hodnotí jako nejdůležitější z předkládaných hodnot.

3.5.3. Hodnotové orientace (postoje)

Na hodnotové orientace, jinak také postoje, lze pohlížet jako na projekce hodnotových rámců a hodnotových preferencí do konkrétních oblastí života. Velmi důležitý je v nich faktor životní zkušenosti a času, lze je tedy vůči všem předcházejícím vymezit jako nejméně trvalé. Rodiče i děti byli dotazováni na své hodnotové orientace prostřednictvím hodnocení deseti výroků na škále souhlasu.[14]

Pracovní hypotéza v této oblasti, s ohledem na vysokou podmíněnost hodnotové orientace konkrétní životní zkušeností, pracuje s předpokladem, že bude identifikována vyšší míra homogenity v některých postojích v rámci obou segmentů (rodiče, děti) než napříč rodinnými páry.

Základní informaci o postojích rodičů a dětí podává následující graf.

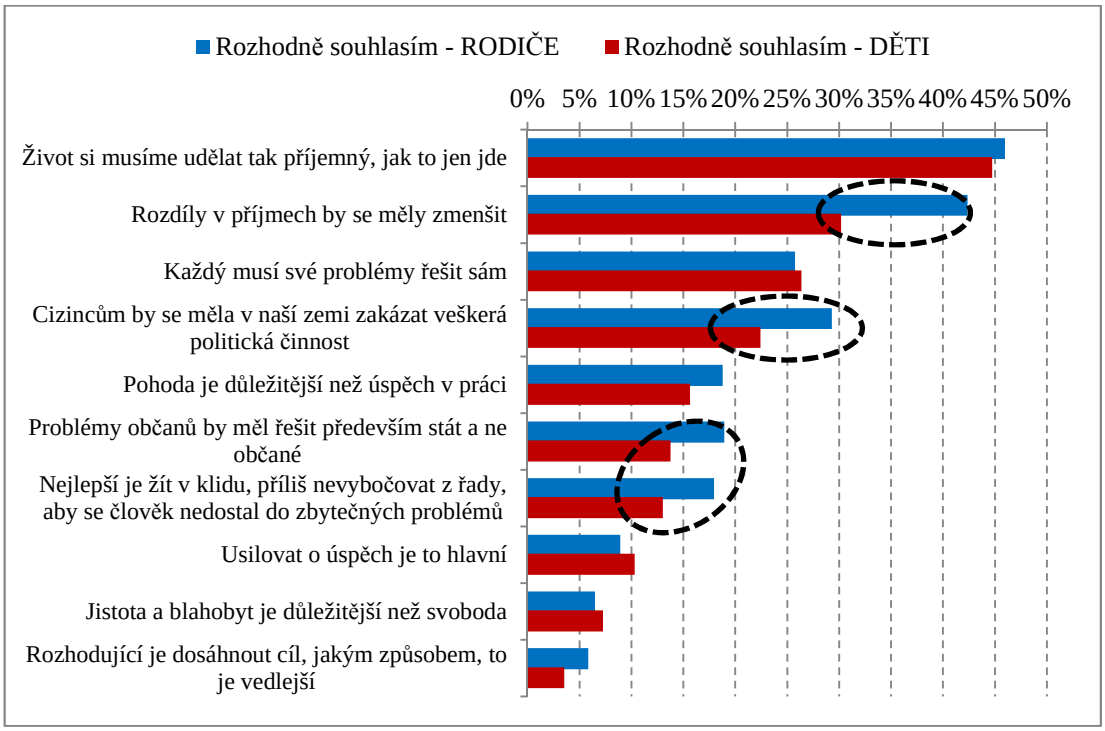

Graf č. 9: Hodnotové orientace – porovnání rodiče a děti. Zobrazen pouze podíl varianty odpovědi „zcela souhlasím“. Zdroj: Kulturní a hodnotové orientace v rodině 2008. Vlastní výpočet.

[14] **Celé znění otázky: Do jaké míry souhlasíte, nebo nesouhlasíte s následujícími výroky?** Hodnocené výroky: Cizincům by se měla v naší zemi zakázat veškerá politická činnost. /Problémy občanů by měl řešit především stát a ne občané. /Jistota a blahobyt je důležitější než svoboda. /Nejlepší je žít v klidu, příliš nevybočovat z řady, aby se člověk nedostal do zbytečných problémů. /Rozdíly v příjmech by se měly zmenšit. /Každý musí své problémy řešit sám. /Život si musíme udělat tak příjemný, jak to jen jde. /Usilovat o úspěch je to hlavní. /Rozhodující je dosáhnout cíl, jakým způsobem, to je vedlejší. / Pohoda je důležitější než úspěch v práci. Hodnotící škála: Rozhodně souhlasím/Spíše souhlasím/Spíše nesouhlasím/Rozhodně nesouhlasím.

Pro vyšší přehlednost jsou zobrazeny pouze varianty odpovědi „rozhodně souhlasím“ za oba segmenty. Řazení výroků je sestupně podle průměrného podílu rozhodně souhlasících za obě sledované skupiny.

Nejvyšší míru souhlasu jak rodiče, tak děti deklarují s výrokem „Život si musíme udělat tak příjemný, jak jen to jde“, což lze označit jako hedonistický postoj k životu. Jak uvádí Prudký [Prudký, 2008, str. 242], jedná se o vůbec nejrozšířenější postoj v české populaci, což potvrdila i tato data.

Na dalších pozicích se umístilo rovnostářství („Rozdíly v příjmech by se měly zmenšit“) a individualismus („Každý musí své problémy řešit sám“) společně s kulturní uzavřeností hraničící s xenofobií („Cizincům by se měla v naší zemi zakázat veškerá politická činnost“). Již samotný výčet ukazuje, že se jedná o poměrně nesourodou směsici.

Navíc můžeme identifikovat výrazné rozdíly na úrovni statistické významnosti v některých postojích mezi generací rodičů a jejich dětmi – posun se týká především důrazu na rovnostářství, v nižší míře pak také kulturní uzavřenosti, přenesení odpovědnosti na stát („Problémy občanů by měl řešit především stát a ne občané“) a konformity („Nejlepší je žít v klidu, příliš nevybočovat z řady, aby se člověk nedostal do zbytečných problémů“).

Pro méně roztříštěný pohled byla použita jak pro generaci dětí, tak pro generaci rodičů faktorová analýza. Jejím cílem bylo nejen jednotlivé postoje sloučit do jim nadřazených faktorů, ale také dát odpověď na otázku, zda se postoje rodičů a dětí nějakým zásadnějším způsobem liší.

U generace rodičů byly identifikovány čtyři faktory:

- **homogenita společnosti a pasivita jednotlivce:** rozdíly v příjmech by se měly zmenšit; nejlepší je žít v klidu, příliš nevybočovat z řady, aby se člověk nedostal do zbytečných problémů; problémy občanů by měl řešit především stát a ne občané; jistota a blahobyt je důležitější než svoboda; cizincům by se měla v naší zemi zakázat veškerá politická činnost
- **individualismus a uspokojování vlastních potřeb:** život si musíme udělat tak příjemný, jak to jen jde; každý musí své problémy řešit sám
- **orientace na cíl bez ohledu na prostředky:** rozhodující je dosáhnout cíl, jakým způsobem, to je vedlejší; usilovat o úspěch je to hlavní
- **v upřednostnění klidu před kariérou:** pohoda je důležitější než úspěch práci

V generaci dětí faktorová analýza vydefinovala v rámci totožné baterie tři faktory:

- **homogenita společnosti a pasivita jednotlivce:** rozdíly v příjmech by se měly zmenšit; nejlepší je žít v klidu, příliš nevybočovat z řady, aby se člověk nedostal do zbytečných problémů; problémy občanů by měl řešit především stát a ne občané; jistota a blahobyt je důležitější než svoboda; cizincům by se měla v naší zemi zakázat veškerá politická činnost; pohoda je důležitější než úspěch v práci
- **individualismus a uspokojování vlastních potřeb:** život si musíme udělat tak příjemný, jak to jen jde; každý musí své problémy řešit sám
- **orientace na cíl bez ohledu na prostředky:** rozhodující je dosáhnout cíl, jakým způsobem, to je vedlejší; usilovat o úspěch je to hlavní

Jak ukázaly obě faktorové analýzy, jsou postoje rodičů i dětí členěny na tři oblasti: homogenita společnosti a pasivita jedince („nevybočovat z řady“), individualismus a uspokojování vlastních potřeb („hlavně, že se mám dobře já“) a orientace na cíl bez ohledu na prostředky („ostré lokty“). U rodičů se oblast odsunutí kariérního úspěchu vydefinovala jako samostatný faktor. S ohledem na velkou míru překryvu mezi faktory lze hovořit o vzájemné podobnosti hodnotových orientací. Nikoliv však o její totožnosti.

A do jaké míry se postoje rodičů podobají postojům dětí? Dochází ke shodě, nebo jsou postoje roztříštěné? K odpovědím na tyto otázky byly využity výsledky, ke kterým dospěla faktorová analýza v propojení s reálným hodnocením.

Protože se u rodičů bez předdefinování konkrétního počtu faktorů vytvořily čtyři faktory a porovnatelnost se segmentem dětí, který má hodnotové orientace rozděleny pouze na tři faktory, by byla do velké míry problematická, byla u rodičů předdefinována strukturace také do tří faktorů. Vzájemné porovnání segmentů je následně možné, protože proměnné vstupující do jednotlivých faktorů jsou v případě, že máme u rodičů předdefinované faktory tři, naprosto totožné s výsledky, které dává analýza pro segment dětí.

Na základě rozdělení proměnných do jednotlivých faktorů byly vytvořeny souhrnné průměrné indexy hodnocení pro každého respondenta v rámci každého faktoru. Průměr byl použit proto, aby byla možná vzájemná porovnatelnost indexů, i když do každého faktoru vstupoval jiný počet proměnných. Pro zjištění vzájemného vztahu byly následně použity korelační koeficienty[15]. Výsledky shrnuje následující tabulka:

VZTAH MEZI POSTOJI RODIČŮ A DĚTÍ		**DĚTI**			**RODIČE**		
		homog., pasivita	invid., potřeby	orient. na cíl	homog., pasivita	invid., potřeby	orient. na cíl
DĚT.	homogenita, pasivita			,177**	,424**		,129**
	individualismus, uspokojování potřeb			212**		,153**	
	orientace na cíl	,117**	,212**		,117**	,190**	,281**
ROD.	homogenita, pasivita	,424**		,117**		,146**	,257**
	individualismus, uspokojování potřeb		,153**	,190**	,146**		,213**
	orientace na cíl	,129**		,281**	,257**	,213**	

Tabulka č. 9: Provázanost postojů rodičů a dětí. Barevně vyznačeny nejsilnější korelace.
Zdroj: Kulturní a hodnotové orientace v rodině 2008. Vlastní výpočet.

Jak je z korelačních koeficientů patrné, také u postojů lze hovořit o provázanosti mezi rodiči a jejich dětmi. Vzájemné korelace jsou středně silné, nejvyšší hodnoty dosahuje korelační koeficient v rodinném páru rodič – dítě v kategorii „homogenita

[15] S ohledem na výrazně nelineární charakter vztahu byl použit na místo původně zamýšleného Pearsonova korelačního koeficientu Spearmanův korelační koeficient.

společnosti a pasivita jednotlivce“. Jedná se o postoj, pro který je charakteristická pasivita, snaha příliš „nevyčnívat z davu“ a ponechat většinu zodpovědnosti ať na jiných lidech, institucích nebo na nejobecnější úrovni na státu. U proměnné „individualismus a uspokojování potřeb“ byl identifikován vztah k proměnné „orientace na cíl bez ohledu na prostředky“. Kategorie individualismu v sobě spojuje samostatnost v řešení problémů a snahu udělat si život co nejpříjemnější. Kategorie orientace na cíl sdružuje dosažení vytyčeného cíle a touhu po úspěchu. Opět je zde poměrně silná vzájemná korelace mezi rodiči a dětmi. Lze tedy velmi zjednodušeně říci, že existují dva základní postoje – pasivní a aktivní.

Toto rozdělení nás přivádí k otázce, zda jsou podle uplatňovaných výchovných modelů mezi hodnotovými orientacemi rozdíly. Statistickým testem[16] bylo prokázáno, že významné rozdíly mezi segmenty podle uplatňované výchovné strategie jsou v postojích „homogenita společnosti a pasivita jednotlivce“ a „individualismus a uspokojování potřeb“.

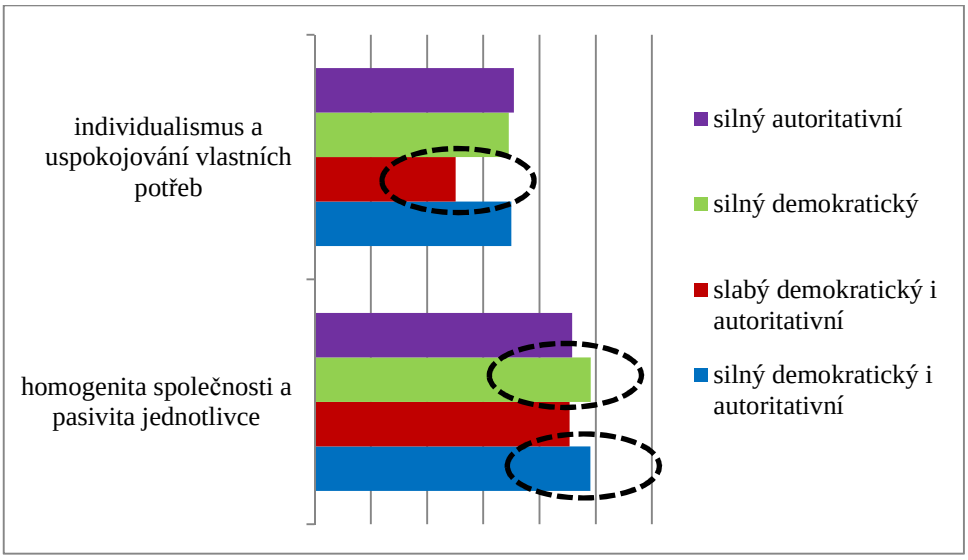

Graf č. 10: Hodnotové orientace – porovnání orientace postoje podle výchovného modelu.

Zdroj: Kulturní a hodnotové orientace v rodině 2008. Vlastní výpočet.

Směr vztahu není nikterak překvapující – děti, které prošly nevyhraněným výchovným modelem (slabý demokratický i autoritativní), ve vyšší míře než děti vychovávané v jiných modelech inklinují k individualismu a uspokojování potřeb[17].

[16] Kruskal Wallis Test; neparametrický test pro nezávislé výběry. Následně byly pro určení rozdílů v konkrétních dvojicích použity párové Mann – Whitney testy.

[17] Pozor na orientaci škály – 1=rozhodně souhlasím a 4 = rozhodně nesouhlasím. Tedy platí, že čím nižší hodnocení, tím vyšší míra souhlasu.

Děti, které byly vychovávány v demokratickém stylu (silně demokratický nebo silně demokratický i autoritativní) ve vyšší míře než ostatní nesouhlasí s výroky o pasivitě a potřeby homogenity ve společnosti.

3.5.4. Normy jednání

Normy, pravidla jednání ukazují, co považujeme za přijatelné, ospravedlnitelné, a co už nikoliv. Vždy jsou vázané na konkrétní hodnoty, které jedinec nebo společnost považuje za správné, žádoucí. Výzkum norem je pro poznání uznávaných hodnot ve společnosti významný proto, že *„normy vlastně představují přechod mezi hodnotami jako fakty a hodnotami jako žádoucími skutečnostmi.“* [Prudký, 2008, str. 38]

Jak ukazuje výzkum European Value Study (EVS)[18], mezi nejtolerovanější „přestupky“, které se tradičně v baterii přijatelného jednání zkoumají, patří homosexualita, eutanazie, potrat a rozvod. Vysoká míra tolerance jednání ukazuje, že tento druh chování již není považován za společensky nepřijatelný a postupně se stává normálním, běžným. Naopak zcela na opačném konci pořadí se dlouhodobě umísťují řízení auta pod vlivem alkoholu a užívání lehkých drog. [Prudký, 2008, str. 258-263]

Jako hlavní ovlivňující proměnná vstupuje do hodnocení věk. Obecně platí, že hodnocené přestupky jsou vnímány jako přijatelnější mladšími věkovými skupinami (do 30 let), naopak výrazně méně tolerance vykazuje nejstarší věková skupina (nad 60 let). Je také relevantní hovořit o vztahu mezi vzděláním a mírou respektování norem. Obecně platí, že lidé s vyšším vzděláním jsou méně radikální v otázkách jejich nedodržování. [Prudký, 2008, str. 258-263]

Velmi obdobný postup k normám chování jako v EVS byl použit i na analyzovaných datech. Míra přijatelnosti jednotlivých způsobů chování byla u rodičů i dětí měřena na baterii 10 shodných výroků, jejichž přijatelnost měli hodnotit na škále 1 až 10.[19]

[18] European Value Study je velký mezinárodní výzkum hodnot. Česká republika se na něm podílela již třikrát – v roce 1991, 1999 a 2008.

[19] **Celé znění otázky: U každého z následujících výroků mi prosím řekněte, zda toto jednání je pro Vás: nikdy přijatelné (1) nebo vždy přijatelné (10), nebo něco mezí tím – pro odpověď použijte škálu od 1 do 10.** Hodnocená jednání: Šidit na daních, když je příležitost/Denně užívat alkohol/Užívat lehké drogy, např. marihuanu/Lhát ve vlastním zájmu/Jako ženatý/vdaná (či jako nesezdaní partneři) mít milostný poměr /Přijmout od někoho úplatek za výkon svých

Rodiče i děti tak stanovili žebříček přijatelnosti jednání, který shrnuje následující tabulka. Použito bylo sestupné seřazení od nejvíce přijatelného po nejméně přijatelné jednání, se sortováním pro rodiče i děti zvlášť.

JAKÉ JEDNÁNÍ JE PŘIJATELNÉ? (průměrné hodnocení na škále 1-10; řazeno sestupně v rámci odpovídajícího segmentu)				
RODIČE			**DĚTI**	
Ukončit život nevyléčitelně nemocného (euthanasie)	4,7		Ukončit život nevyléčitelně nemocného (euthanasie)	5,3
Potrat	4,5		Potrat	4,9
Přijmout od někoho úplatek za výkon svých povinností	3,3		Přijmout od někoho úplatek za výkon svých povinností	3,7
Lhát ve vlastním zájmu	3,2		Šidit na daních, když je příležitost	3,7
Šidit na daních, když je příležitost	3,0		Lhát ve vlastním zájmu	3,6
Jako ženatý/vdaná (či jako nesezdaní partneři) mít milostný poměr	2,6		Jako ženatý/vdaná (či jako nesezdaní partneři) mít milostný poměr	3,4
Denně užívat alkohol	2,4		Denně užívat alkohol	2,9
Užívat lehké drogy, např. marihuanu	1,6		Užívat lehké drogy, např. marihuanu	2,3
Řídit auto pod vlivem alkoholu	1,4		Řídit auto pod vlivem alkoholu	1,7
Domácí násilí	1,3		Domácí násilí	1,5

Tabulka č. 10: Přijatelnost jednání – porovnání rodiče a děti.
Zdroj: Kulturní a hodnotové orientace v rodině 2008. Vlastní výpočet.

Jak je na první pohled zřejmé, pořadí u rodičů i dětí je téměř totožné. Výjimkou jsou výroky „lhát ve vlastním zájmu“ a „šidit na daních, když je příležitost“, ovšem s ohledem na to, že se u obou segmentů jedná pouze o vyměnění pořadí, nelze tento rozdíl považovat za významný. Jako nejpřijatelnější jednání hodnotí oba segmenty euthanasii a potrat. S výrazným odstupem je na další pozici přijmutí úplatku. Naopak jako neospravedlnitelné jsou hodnoceny užívání lehkých drog, řízení pod vlivem alkoholu a domácí násilí.

Celkově lze seznam norem, který byl dětmi i rodiči hodnocen, pomyslně rozdělit do dvou kategorií – na normy, které souvisejí s aktuální společenskou diskuzí a klimatem (hodnocení přijatelnosti euthanasie, potratu, řízení pod vlivem alkoholu, užívání lehkých drog, domácí násilí) a na normy, které jsou silněji spojené s výchovou a spatřuji v nich především odraz rodiny a způsobu výchovy dítěte (lhát ve vlastním zájmu, šidit na daních, když je příležitost, přijmout úplatek, mít poměr jako vdaná/ženatý).

povinností/Domácí násilí/Potrat/Ukončit život nevyléčitelně nemocného (euthanasie)/Řídit auto pod vlivem alkoholu.

U euthanasie a potratu není vysoká míra přijatelnosti nikterak překvapující. Jedná se o dlouhodobě diskutovanou problematiku, která je zasazena do kontextu diskurzu svobodné volby a moderní humanitní společnosti. Samozřejmě nepopírám, že do názoru na přijatelnost konkrétní normy se promítá také hodnotové ukotvení dítěte v rodině, ale za podstatnější v této oblasti považuji celospolečenskou diskuzi.

Ačkoliv je u nás potrat již od 60. let 20. století legální volbou ženy,[20] díky jeho ostrému rozporu s křesťanskou tradicí stále vyvolává debaty, zda žena na rozhodnutí o ukončení těhotenství právo má, či nikoliv. U euthanasie je hodnocení velmi podobné. Ačkoliv se nejedná o zákonem povolenou/regulovanou formu odchodu, stalo se z ní jedno z velmi diskutovaných témat. Stejně jako u potratu se diskutuje o základní myšlence, zda má člověk právo vzít jiné bytosti život, ať už je konkrétní situace jakákoliv, nebo nikoliv.

Na vzájemné velmi úzké propojení obou témat, které souvisí s celkovým hodnotovým rámcem, ukazují i podrobnější analýzy. Pokud je postoj k potratům silně odmítavý (hodnocení kategoriemi 1 až 2, kdy 1=nikdy přijatelné)[21], pak je také výrazně častěji se stejnou razancí odmítána i euthanasie. Chí kvadrát test dle očekávání prokázal, že rozdíly v hodnocení jsou statisticky významné. Vzájemné vztahy zobrazuje následující tabulka, společně s barevným vyznačením shody v hodnocení přijatelnosti/nepřijatelnosti euthanasie a potratu:

DO JAKÉ MÍRY JE PŘIJATELNÝ POTRAT A EUTHANASIE?
(upravené hodnocení – podíl rodičů a dětí se silně odmítavým postojem = kategorie nepřijatelné = hodnocení 1 až 2 vs. ostatní; uvedena řádková procenta v rámci jednotlivých kategorií)

RODIČE			**DĚTI**		
	euthanasie			euthanasie	
potrat	nepřijatelné	přijatelné	potrat	nepřijatelné	přijatelné
nepřijatelné	63%	37%	nepřijatelné	58%	42%
přijatelné	12%	88%	přijatelné	11%	89%

Tabulka č. 12: Přijatelnost jednání – potrat, euthanasie. Hodnocení přijatelnosti obou jednání v segmentech rodičů a dětí. Zdroj: Kulturní a hodnotové orientace v rodině 2008. Vlastní výpočet.

[20] To, do jaké míry také svobodnou volbou, ponechávám stranou diskuze. K legislativnímu zakotvení došlo zákonem č. 68/157 Sb. Pro podstoupení potratu bylo nutné předstoupit před hodnotící komisi a sdělit jí důvody, které ženu k tomuto rozhodnutí vedou. Od roku 1986 byly tyto komise zrušeny.
[21] Jedná se konkrétně o 23% dětí a 27% rodičů.

Než přistoupím k hodnocení vlivu charakteru výchovy na přijatelnost jednotlivých jednání, zaměřím svoji pozornost na detailní porovnání hodnocení rodičů a jejich dětí. Pro určení vzájemné síly vztahu mezi rodiči a dětmi byla použita korelační analýza. U všech výroků se podařilo změřit vzájemnou korelaci mezi hodnocením rodičů a jejich dětí. Párové korelační koeficienty se pohybují v rozmezí 0,29 až 0,45. Vzájemný vztah mezi normami rodičů a jejich dětí lze tedy označit jako velmi silný. Pořadí jednotlivých korelací v sestupném řazení udává následující tabulka:

HODNOCENÉ JEDNÁNÍ	**korelace v hodnocení rodičů a dětí**
Ukončit život nevyléčitelně nemocného (euthanasie)	**,451(**)**
Lhát ve vlastním zájmu	,420(**)
Přijmout od někoho úplatek za výkon svých povinností	,408(**)
Potrat	,404(**)
Denně užívat alkohol	,383(**)
Šidit na daních, když je příležitost	,351(**)
Jako ženatý/vdaná (či jako nesezdaní partneři) mít milostný poměr	,342(**)
Užívat lehké drogy, např. marihuanu	,307(**)
Řídit auto pod vlivem alkoholu	,290(**)
Domácí násilí	**,227(**)**

Tabulka č. 12: Přijatelnost jednání – korelace rodiče a děti. Barevně vyznačena nejvyšší a nejnižší hodnota korelačního koeficientu. Zdroj: Kulturní a hodnotové orientace v rodině 2008. Vlastní výpočet.

Vůbec nejsilnější vzájemná provázanost v hodnocení rodičů a dětí byla identifikována v otázce euthanasie, naopak nejslabší (i když ale stále poměrně silný) vztah byl odhalen v tématu domácího násilí. Problematice euthanasie byl již prostor věnován, zaměřím se tedy na opačný pól hodnocení – domácí násilí. Nejmenší sílu vztahu mezi hodnocením rodičů a dětí v otázce přijatelnosti domácího násilí si vysvětluji určitou „novotou“ nastolení problematiky domácího násilí jako veřejného tématu.

Víme, že v hodnocení přijatelnosti jednotlivých druhů chování existuje v rámci rodiny poměrně silný pozitivní vztah. Můžeme tedy hovořit o tom, že normativní postoje jsou v rámci rodinných dvojic konzistentní. Rodiče a jejich děti mají obdobný pohled na to, jaké jednání lze považovat za přijatelné.

Existuje ale také vztah mezi uznáváním norem a výchovným modelem, který rodiče v období dospívání uplatňovali – jinými slovy, můžeme hovořit o tom, že děti

vychovávané různými styly mají jiný pohled na společenské normy? Nejjednodušší pohled na případné rozdíly nám poskytuje třídění druhého stupně a následná analýza rozptylu, která určí, které rozdíly v hodnocení jsou statisticky významné.

Jak je z grafického znázornění zřejmé a což především následně také potvrdila analýza rozptylu, v hodnocení přijatelnosti jednotlivých jednání existují mezi dětmi vychovávanými v odlišných modelech rozdíly. V grafu jsou zakroužkováním vyznačeny výroky, mezi kterými ANOVA a následně i post hoc testy identifikovaly statisticky významné rozdíly v rámci jednotlivých výchovných strategií:

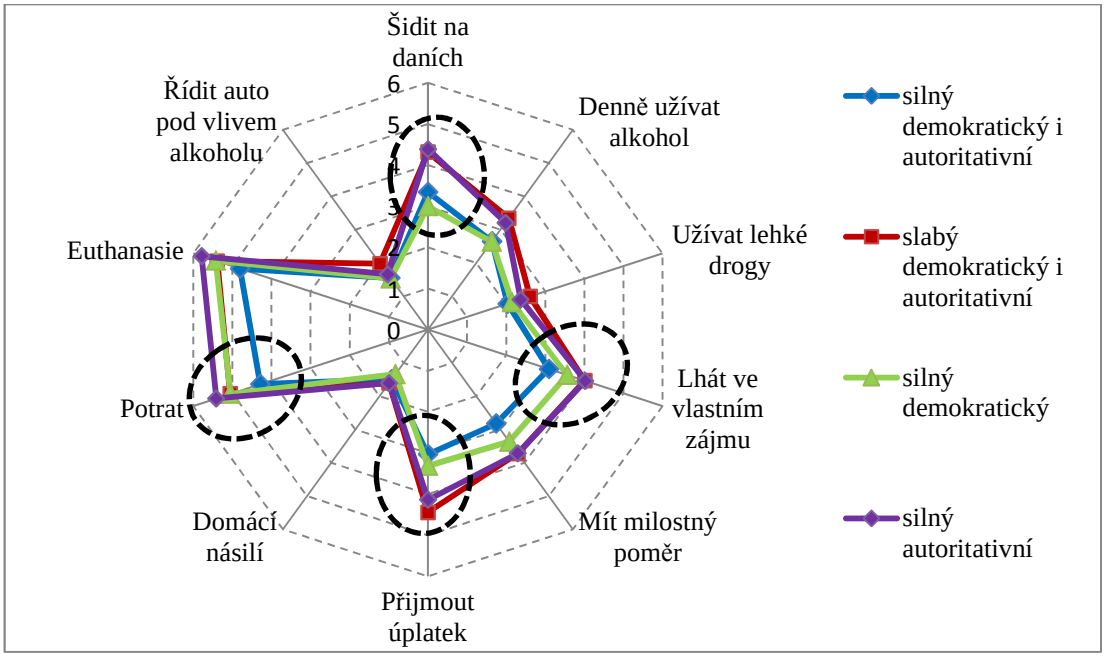

Graf č. 11: Přijatelnost jednání – hodnocení podle výchovných stylů v rodině.
Zdroj: Kulturní a hodnotové orientace v rodině 2008. Vlastní výpočet.

Hlavní rozdíly byly identifikovány v oblastech, které lze nazvat zneužíváním systému, nebo jak bylo uvedeno výše, normy vštěpované v dětství – šizení na daních, přijímání úplatků a lhaní ve vlastním zájmu. Rozdíly jsou patrné také v hodnocení přijatelnosti potratu.

Obecně lze říci, že děti vyrůstající v rodině orientované na demokratický výchovný styl (v segmentaci spadají do kategorií silný demokratický styl a silný demokratický i autoritativní styl) jsou v hodnocení přijatelnosti jmenovaných jednání kritičtější. Naopak děti vychovávané v autoritativním stylu nebo v nevyhraněném stylu, jsou méně radikální v hodnocení nepřijatelnosti chování.

3.6. Hodnoty v oblasti výchovy a rozvoje dětí

Jak bylo nastíněno v teoretické části, vliv rodiny je klíčový pro utváření osobnosti dítěte. To, jaké hodnoty se rodiče rozhodnou ve svých dětech pěstovat, v čem je budou podporovat a jaké znalosti a dovednosti u nich budou rozvíjet, do velké míry ovlivní jejich další směřování v životě. Zároveň lze v těchto hodnotách spatřovat odraz hodnot, které jsou ve společnosti vnímány jako natolik důležité, aby byly předány dalším generacím.

A právě proto jsou další oblastí, které je věnována v analýzách pozornost, představy rodičů o tom, jak by měla výchova vypadat, jaké vlastnosti by měly být v dětech rozvíjeny. Pozornost je také věnována zájmu, který rodiče věnovali další vzdělávací kariéře dítěte po ukončení základní školy a kroužkům, které dítě ve věku 11 až 15 let navštěvovalo. Kroužky jsou v kontextu práce chápány jako investice ze strany rodičů do rozvoje dítěte, jako snaha o maximalizaci kulturního kapitálu, kterým dítě disponuje.

3.6.1. Vlastnosti, které je žádoucí u dětí rozvíjet

Hodnocení vlastností, které je žádoucí u dětí rozvíjet, představují ideální obraz výchovy. Respondenti byli dotazováni na vlastnosti, které by měly být v dětech pěstovány.[22] Měli možnost vybírat ze seznamu více jak 10 vlastností, které považují u dětí za klíčové. Následující tabulka ukazuje, jaké vlastnosti preferují rozvíjet rodiče a děti. Jedná se o podíl respondentů, kteří danou vlastnost jakožto preferovanou vybrali v sestupném řazení, odděleně pro segment rodičů a segment dětí:

JAKÉ VLASTNOSTI MAJÍ BÝT U DĚTÍ ROZVÍJENY? (podíl respondentů, kteří zvolili danou vlastnost; řazeno sestupně v rámci odpovídajícího segmentu)				
RODIČE			**DĚTI**	
Samostatně myslet	71%		Samostatně myslet	77%
Mít dobré způsoby chování	66%		Mít dobré způsoby chování	65%
Dodržovat dané slovo	57%		Dodržovat dané slovo	50%
Vycházet s ostatními v kolektivu	48%		Vycházet s ostatními v kolektivu	50%
Snažit se prosadit	46%		Být snášenlivý a ohleduplný k jiným lidem	41%
Dotahovat věci do konce	46%		Snažit se prosadit	40%
Být snášenlivý a ohleduplný k jiným lidem	37%		Dotahovat věci do konce	39%
Pomáhat potřebným	24%		Užívat si života	24%
Užívat si života	19%		Poslouchat autority	18%
Poslouchat autority	17%		Umět získat pro sebe výhody	16%
Umět získat pro sebe výhody	13%		Rozvíjet mužnost u chlapců / rozvíjet ženskost u dívek	16%
Rozvíjet mužnost u chlapců / rozvíjet ženskost u dívek	12%		Pomáhat potřebným	15%
Věřit v Boha	10%		Věřit v Boha	8%

Tabulka č. 13: Preferované vlastnosti u dítěte – porovnání rodiče a děti.
Zdroj: Kulturní a hodnotové orientace v rodině 2008. Vlastní výpočet.

Jak je z porovnání patrné, nejvíce preferovanými jsou samostatné myšlení, dobré způsoby a dodržování daného slova. Jak u rodičů, tak u jejich dětí se tyto vlastnosti umístily na prvních třech pozicích. Naopak na úplném chvostu žebříčku se umístily víra v Boha, rozvíjení typicky mužských nebo ženských vlastností a umět pro sebe získat výhody. U generace dětí se k této trojici řadí ještě pomoc potřebným. Při

[22] **Celé znění otázky: Zde je seznam vlastností, které mají být v dětech doma pěstovány. Které z nich považujete za zvlášť důležité?** Prosím vyberte nejvýše pět. Možnosti odpovědí: Snažit se prosadit/Samostatně myslet/Umět získat pro sebe výhody/poslouchat autority/Vycházet s ostatními v kolektivu/Mít dobré způsoby chování/Užívat si života/Dotahovat věci do konce/Dodržovat dané slovo/Věřit v Boha/Pomáhat potřebným/Rozvíjet mužnost u chlapců a ženskost u dívek/Být snášenlivý a ohleduplný k jiným lidem.

porovnávání obou pořadí je patrná vysoká míra shody na prvních pozicích. Lze tedy hovořit o velmi podobných hodnotových žebříčcích v oblasti výchovy dětí.

Protože ale nebylo pořadí totožné a některé vlastnosti, například pomoc potřebným, se umístili u dětí a rodičů na výrazně jiných pozicích, navíc porovnávání mezi rodiči a dětmi u všech zmíněných vlastností by bylo poměrně obtížné, nepřehledné a dá se očekávat, že by nepřineslo kýžené výsledky, byla použita faktorová analýza, na jejímž základě byla vytvořena typologie vlastností, které jsou považovány za důležité.

U rodičů faktorová analýza identifikovala čtyři faktory:

- **individualismus:** snažit se prosadit, umět pro sebe získat výhody, užívat si života, vycházet s ostatními v kolektivu
- **cílevědomost:** dotahovat věci do konce, samostatně myslet
- **tradiční hodnoty:** poslouchat autority, mít dobré způsoby chování, věřit v Boha, pomáhat potřebným, dodržovat dané slovo
- **genderová problematika**: rozvíjet mužskost/ženskost, být snášenlivý a ohleduplný

U dětí bylo stejným způsobem identifikováno pět faktorů, které jsou ale téměř totožné s těmi, které byly určeny u rodičů. Výjimkou jsou pomoc potřebným a víra v Boha, které tvoří u segmentu dětí nový, samostatný a úplně poslední faktor.

Lze tedy hovořit o tom, že ačkoliv rodiče i jejich děti preferují při výchově podobné vlastnosti, v čase došlo k poklesu významu, který je spatřován v důležitosti náboženského ukotvení (které je dlouhodobě a tradičně v české společnosti vnímáno jako málo významné) a pomoci potřebným.

Nesporně zajímavým úhlem pohledu na výchovné preference je vzdělání. Díky kardinálnímu charakteru dat bylo možno použít analýzu rozptylu, která ukázala, že ačkoliv v jiných faktorech neexistují podle vzdělání rozdíly, v oblasti individualismu a cílevědomosti se odlišují osoby s terciárním vzděláním od ostatních vzdělanostních skupin. A to jak v segmentu rodičů, tak i dětí. U rodičů s vyšším vzděláním můžeme tedy hovořit ve vyšší míře o orientaci na dítě jako jednotlivce a na jeho výkon.

Ukázaly jsme si, jaké jsou hodnoty, které ve výchově považují za klíčové obě generace. A jaká je tedy míra shody mezi jednotlivými rodinnými páry? Dochází k upřednostňování některých vlastností nad jinými, přičemž vzorce ideální výchovy se předávají v rámci rodiny? Na tyto otázky poskytuje odpověď párové srovnání jednotlivých faktorových skórů mezi rodiči a dětmi.

Díky kardinálnímu charakteru faktorových skórů bylo možné použít parametrické t-testy. Nulová hypotéza, která hovoří o neexistenci významných rozdílů v hodnotových preferencích rodičů a dětí, byla potvrzena. Lze tedy hovořit o předávání představ o ideální výchově dítěte v rámci rodiny, přičemž posun mezi generací rodičů a jejich dětí je s ohledem na poměrně krátký časový úsek, nepatrný.

Poslední otázka, kterou si v souvislosti s tématem ideální výchovy kladu, je její promítání se do skutečného výchovného modelu, který rodiče uplatňovali. Jinými slovy, zajímá mě, do jaké míry byly hodnoty, deklarované jako ideální a chtěné, promítnuty do reálné výchovné strategie.

Výsledky nejsou překvapující a ukazují vysokou míru konzistence, kterou rodiče ve svých hodnoceních vykazují. Rodiče, kteří inklinují k demokratickému modelu výchovy, kladou u dětí důraz na rozvoj individualismu a cílevědomosti. Orientace na tradiční hodnoty a genderovou problematiku nebyla u těchto dvou výchovných modelů potvrzena. Naopak u rodičů vyznávajících tradiční výchovný model byla potvrzena preference rozvoje tradičních hodnot. V oblastech cílevědomosti, individualismu a genderových otázek nebyly rozdíly mezi rodiči uplatňujícími a neuplatňujícími tradiční výchovný model potvrzeny.

3.6.2. Vzdělání jako hodnota

Postoj, který zaujímá rodina ke vzdělání obecně a vzdělanostní kariéře dítěte, je klíčovým pro jeho další uplatnění v budoucím životě. Volba střední školy, případně víceletého gymnázia, formuje pozici dítěte při pozdějším vstupu na pracovní trh a do velké míry určuje pracovní kariéru dítěte.

Jak ukazuje Vojtíšková [Vojtíšková, 2008] na datech z kvalitativního šetření postojů rodičů k volbě střední školy, do rozhodování o vzdělanostní kariéře dítěte se výrazně promítají představy rodičů o hodnotě vzdělání a vnímání šance uspět, které by dítě na daném typu školy mělo. Lze identifikovat tři hlavní směry, kterými se dítě po ukončení základní školy vydává – gymnázium, střední škola s maturitou a odborné učiliště.

Gymnázia jsou rodiči vnímána jako „předstupeň“ vysokoškolskému vzdělání. Studenti pokračující ve vzdělání na tomto typu škol tvoří přibližně pětinu ze všech středoškoláků. [Eurybase, 2010, str. 153] Obecná představa o určité odlišnosti dětí studujících na gymnáziích se projevila i v tomto výzkumu. Děti jsou hodnoceny jako *„samostatnější, sebevědomější, zodpovědnější a tedy i dospělejší.“* [Vojtíšková, 2008, str. 13] S představou studia na gymnáziu jsou spojeny výrazně vyšší nároky na dítě a jeho volný čas, respektive dochází k omezování kroužků a mimoškolních aktivit, dítě se musí ve vyšší míře věnovat studiu.

Jako hlavní pozitiva gymnázií rodiče vnímají celkově vyšší kvalitu výuky a lepší přípravu dítěte na případné studium na vysoké škole. V drtivé většině případů se u gymnazistů počítá právě s pokračováním vzdělanostní kariéry na vysoké škole a volba gymnázia bývá také spojována s odkladem rozhodnutí o konkrétním zaměření na pozdější dobu. Z pohledu vzdělání rodičů je jasná linka mezi vysokoškolským vzděláním rodiče a volbou střední školy gymnaziálního typu při rozhodování po základní škole.

Většina dětí po ukončení základní školy pokračuje ve vzdělání studiem na střední odborné škole. Dle statistik na tento typ školy zamíří více jak polovina všech středoškoláků. [Eurybase, 2010, str. 153] Studium je, podobně jako na gymnáziu, ukončeno maturitou. Oproti gymnaziálnímu modelu vzdělání jsou ale SOŠ v očích rodičů spojeny kromě možnosti pokračování studiem na vysoké škole s konkrétním uplatněním na pracovním trhu. Jsou také vnímány v porovnání s gymnázii jako „ty

jednodušší“ a tak je, jak uvádí Vojtíšková, volí i děti, které prospěchově dosahují stejné úrovně jako děti pokračující na gymnáziích, ale studium na SOŠ pro ně představuje „sázku na jistotu“.

Poslední cesta, kterou se děti po základní škole mohou vydat, je odborné učiliště. To je chápáno jako „správná volba“ pro žáky s horším prospěchem a představuje „přímou cestu k manuální práci“. Velmi často dochází k reprodukci nižšího vzdělanostního stupně v rámci rodiny – ať již s odkazem na rodinné tradice nebo malou podporu a zájem ze strany rodičů v aspiracích na vyšší vzdělání [Vojtíšková, 2008, str. 13] Studium je ukončeno výučním listem. Co se podílu studentů týká, volí tento typ střední školy přibližně čtvrtina všech dětí končících základní školu. [Eurybase, 2010, str. 153]

S ohledem na tato zjištění jsem se v datech zaměřila na dvě oblasti – kdo a jak u dítěte rozhodoval po základní škole o volbě dalšího vzdělání a jakou představu měli rodiče v době, kdy dítě končilo základní školu, o jeho nejvyšším vzdělání, kterého by mělo dosáhnout. Pracovní hypotéza hovoří o tom, že hlavní vliv na míru autonomie dítěte při výběru školy má styl výchovy, který byl v rodině prosazován (protože v sobě spojuje jak na jedné straně určité hodnotové modely, tak na straně druhé je do jisté míry ovlivněn vzděláním rodičů).

Předpokládám, že v rodinách se silně autoritativním modelem výchovy rodiče o volbě střední školy rozhodovali výrazně častěji sami, naopak v rodinách s demokratickým modelem probíhala vzájemná diskuze. Upřednostnění vzdělání před rychlým startem pracovní kariéry předpokládám u dětí, jejichž rodiče mají sekundární a vyšší vzdělání. Z pohledu typu výchovné strategie se domnívám, že bude vztah především mezi silně autoritativním modelem a preferováním zapojení do pracovního trhu, což souvisí se zjištěním, že k tomuto výchovnému modelu inklinují převážně rodiče s nižším vzděláním.

Otázka míry samostatnosti dítěte v rozhodování o výběru střední školy byla měřena jak u rodičů, tak u jejich dětí.[23] Protože jsou hodnocení rodičů i dětí takřka totožná

[23] **Celé znění otázky - děti: Jak se podíleli Vaši rodiče na rozhodování o Vašem dalším vzdělávání po ukončení základní školy?** Možnosti odpovědí: Rozhodli především oni/Bavili se o tom se mnou/Nezajímali se o to. Celé znění otázky – rodiče: **Jak jste se s druhým rodičem podíleli na rozhodování o dalším vzdělávání Vašeho dítěte po ukončení základní školy?** Možnosti

a segment dětí poskytuje další možnosti analýz, je dále pracováno pouze se segmentem dětí. Z hlediska rozhodování o střední škole diskuze v rodině probíhala následovně:

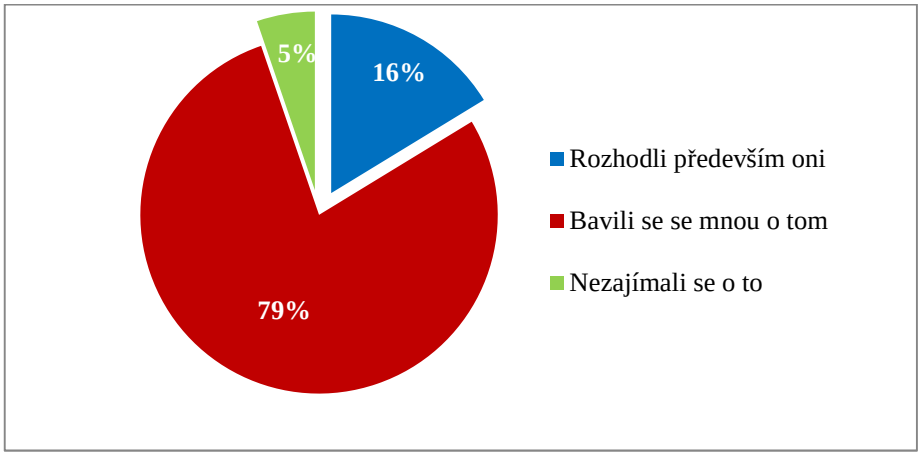

Graf č. 12: Rozhodování o volbě střední školy – hodnocení dětí.
Zdroj: Kulturní a hodnotové orientace v rodině 2008. Vlastní výpočet.

Převážná většina dětí deklaruje, že v rodině probíhala diskuze. Pouze minimum rodičů se postavilo k volbě střední školy lhostejně a necelá pětina zaujmula jasné normativní stanovisko. Z hlediska studijních výsledků dítěte na konci základní školy je z dat zřejmé, že u dětí se špatnými studijními výsledky výrazně častěji rozhodovali o střední škole buď rodiče, nebo byla volba ponechána zcela na dítěti.

Z hlediska výchovného modelu, který rodiče aplikovali, je vidět jasná linka mezi výchovným modelem a způsobem, jakým probíhalo rozhodování o střední škole. Vztahy znázorňuje následující znaménkové schéma:

VZTAH MEZI ROZHODOVÁNÍM O STŘEDNÍ ŠKOLE A VÝCHOVNÝM MODELEM V RODINĚ		**rozhodování rodičů o dalším vzdělávání**		
		rozhodli především oni	bavili se se mnou o tom	nezajímali se o to
výchovný model	slabý demokratický i autoritativní	o	- - -	+++
	silný demokratický	- -	+++	---
	silný demokratický i autoritativní	o	o	o
	silný autoritativní	++	o	o

Tabulka č. 14: Vztah mezi výchovným modelem a rozhodováním o volbě střední školy u dítěte.
Zdroj: Kulturní a hodnotové orientace v rodině 2008. Vlastní výpočet.

odpovědí: Měli jsme jasnou představu o škole/Bavili jsme se s ním/ní o volbě školy/Příliš jsme se o to nezajímali, syn/dcera se rozhodl/a sám/sama.

V rodinách, kde byl uplatňován silně autoritativní model výchovy, je patrná silná tendence v rozhodování na straně rodičů. Naopak v rodinách se silně demokratickým modelem docházelo především k vzájemné diskuzi mezi rodičem a dítětem. A konečně rodiny s nevyhraněným výchovným modelem (slabě demokratický i slabě autoritativní) výrazně častěji ponechávali rozhodnutí plně na vůli dítěte.

S oblastí vzdělání dítěte souvisí také obecný postoj, který měli rodiče v preferenci práce nebo vzdělanostní kariéry u dítěte.[24] Základní výsledky, s ohledem na jich nízkou míru diferenciace, shrnu pouze textově. Ukázalo se, že u přibližně třetiny dětí rodiče preferovali zapojení do pracovního trhu, u srovnatelného podílu upřednostňovali dosažení vysokoškolského vzdělání a zbylé 2/5 rodičů nevyjadřovaly výraznější preferenci na ose práce nebo vzdělání.

Výrazně diferencovaný pohled na problematiku rozhodování práce vs. vzdělání dostáváme, pokud sledujeme vztah mezi preferencí rodičů a vzdělanostním stupněm, kterého dítě skutečně dosáhlo. Je zřejmé, že co nejrychlejší vstup na pracovní trh je preferován u dětí, které dosáhly primárního vzdělání (tedy ZŠ + SOU = vzdělání bez maturity). Naopak mezi dětmi, u kterých rodiče preferovali vzdělání, je výrazně zastoupen terciární vzdělanostní stupeň (tedy vysokoškoláci). Přesné výsledky shrnuje následující graf:

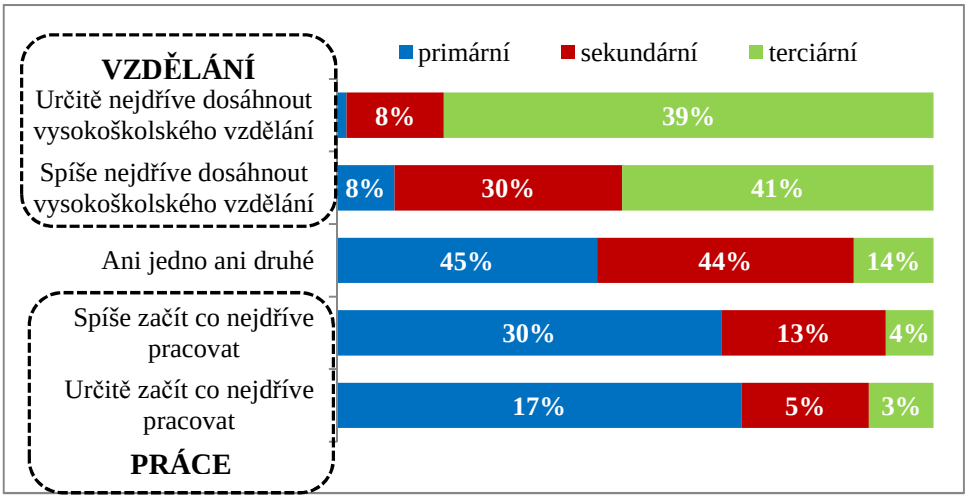

Graf č. 13: Preference rodičů mezi prací a vzděláním ve vztahu k reálně dosaženému vzdělání dítěte. Zdroj: Kulturní a hodnotové orientace v rodině 2008. Vlastní výpočet.

[24] **Celé znění otázky: Bez ohledu na Vaše dokončené vzdělání. V době, kdy jste dospíval/a (přibližně ve věku 14-20ti let), přáli si Vaši rodiče, abyste začal/a co nejdříve pracovat, anebo abyste předtím dosáhl/a vysokoškolského vzdělání?** Možnosti odpovědí: Určitě začít co nejdříve pracovat/Spíše začít co nejdříve pracovat/Ani jedno ani druhé/ Spíše nejdříve dosáhnout vysokoškolského vzdělání/ Určitě nejdříve dosáhnout vysokoškolského vzdělání.

Důraz na rychlé zapojení do pracovního trhu lze u rodičů vysvětlit, s odkazem na výzkum Vojtíškové [Vojtíšková, 2008], jako způsob řešení vnímané „nedostatečnosti“ dítěte po intelektuální stránce – respektive, pokud se rodiče domnívají, že jejich dítě na vyšší jak středoškolské vzdělání „nemá“, orientují jej na volbu středoškolského učiliště, tedy přímou přípravu pro budoucí povolání. A po jeho dokončení není důvod, aby dítě aspirovalo na vyšší vzdělanostní stupeň.

3.6.3. Kroužky a volnočasové aktivity dítěte

S výchovou v rodině, postojem ke vzdělání obecně a rozvojem dítěte je úzce propojeno téma kroužků a mimoškolních aktivit. Na tento typ mimoškolní činnosti lze totiž pohlížet v souladu s teorií de Singlyho jako na budování vzdělanostního kapitálu, který se akumuluje a je následně využitelný v další vzdělanostní kariéře dítěte. Toto téma tak představuje logické vyústění zájmu, který je v práci věnován hodnoty v oblasti výchovy a rozvoje dětí.

U generace dětí byla tato oblast měřena otázkou sledující délku, po jakou se dítě jednotlivým kroužkům věnovalo.[25] Základní přehled jednotlivých aktivit poskytuje následující graf:

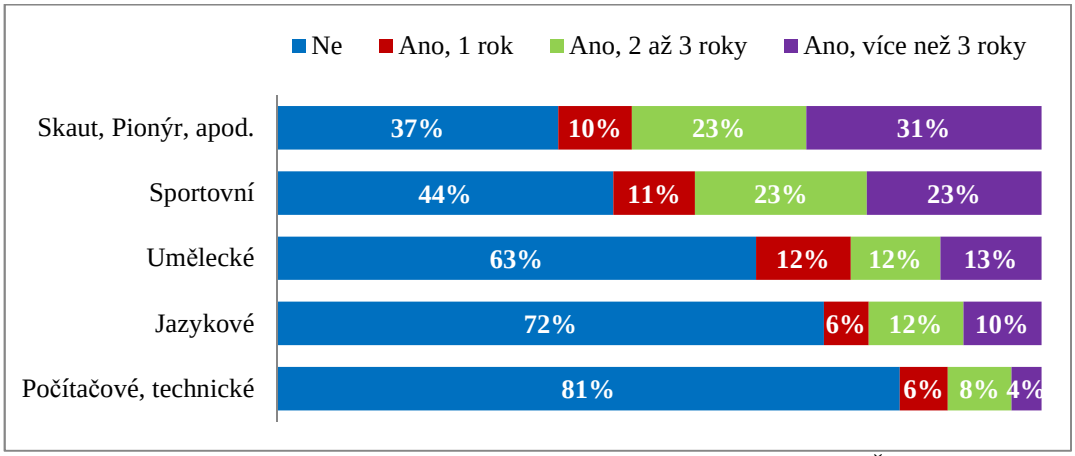

Graf č. 14: Kroužky, kterým se děti věnovaly v době studia na ZŠ.
Zdroj: Kulturní a hodnotové orientace v rodině 2008. Vlastní výpočet.

[25] Celé znění otázky: **Když jste chodil/a na ZŠ, docházel/a jste do následujících zájmových kroužků či oddílů?** Hodnocené oblasti: Sportovní/Umělecké/Jazykové/Počítačové, technické/Skaut, Pionýr. Možnosti odpovědí: Ne/Ano, 1 rok/Ano, 2 až 3 roky/Ano, více než 3 roky.

Nejvíce rozšířenou mimoškolní aktivitou bylo chození do Skauta, Pionýru a jim podobných organizací. Tento typ organizací si klade za cíl rozvoj osobnosti po všech stránkách – intelektuální, fyzické, sociální i mravní. Docházka byla především dlouhodobá – více jak polovina všech dětí tento typ kroužků navštěvovala dva roky a déle. Obdobné výsledky jsou patrné u sportovních kroužků, kterým se věnovaly děti ve srovnatelné míře. Výrazně méně rozšířené byly mezi dětmi umělecké, jazykové a technicky zaměřené kroužky.

S ohledem na téma a teorii kumulace vzdělanostního kapitálu je ale výrazně zajímavější informací vztah mezi vzděláním rodičů a tím, zda se dítě nějakému kroužku věnuje. Pomocí chí kvadrát testu bylo prokázáno, že mezi segmenty podle vzdělání rodičů existují rozdíly v tom, do jaké míry se děti věnovaly koníčkům. Znaménkové schéma prokázalo, že děti, jejichž rodiče dosáhli primárního vzdělání, se ve výrazně vyšší míře než děti ze vzdělanějších rodin nevěnují žádnému z koníčků.

Tento vztah byl prokázán u všech mimoškolních aktivit s výjimkou Skauta a Pionýra, které představovaly celospolečensky rozšířenou formu trávení mimoškolního času a tak zde není patrná vazba na jakoukoliv vzdělanostní skupinu. Podrobně se vztahu mezi vzděláním rodičů a chozením na jednotlivé typy kroužků věnuje následující tabulka:

DÍTĚ SE VĚNOVALO KROUŽKU		**VZDĚLÁNÍ RODIČŮ**		
		primární	sekundární	terciární
Skaut, Pionýr	ne	**0**	**0**	**0**
	ano	**0**	**0**	**0**
Sportovní kroužky	ne	+	- -	**0**
	ano	-	++	**0**
Umělecké kroužky	ne	+++	-	-
	ano	- - -	+	+
Jazykové kroužky	ne	+++	**0**	- - -
	ano	- - -	**0**	+++
Počítačové, technické kroužky	ne	+++	**0**	- - -
	ano	- - -	**0**	+++

Tabulka č. 15: Vztah mezi vzděláním rodičů a chozením na kroužky v době docházky na ZŠ.
Zdroj: Kulturní a hodnotové orientace v rodině 2008. Vlastní výpočet.

Ze schématu je patrné, že jazykovým a technickým kroužkům, což jsou specifické a do jisté míry také intelektuálně náročnější kroužky, se výrazně častěji věnují děti, jejichž rodiče mají terciární vzdělání. Podařilo se tedy prokázat, že existuje vztah mezi vzděláním rodičů a tím, zda jejich dítě navštěvuje nebo nenavštěvuje nějaké kroužky. Velmi silný vztah byl identifikován především u určitého typu „výběrových“ kroužků.

Z hlediska uplatňované výchovné strategie v rodině bylo chí kvadrát testem a následně adjustovanými rezidui prokázáno, že mezi jednotlivými typy výchovy existují v preferenci konkrétního typu kroužku rozdíly.

Uměleckým kroužkům se věnují především děti s nevyhraněným stylem výchovy (slabý demokratický i autoritativní model výchovy), naopak výrazně méně častý je tento kroužek u dětí vychovávaných autoritativním (tradičním) stylem výchovy. Jazykové dovednosti ve svých dětech podporují především rodiče s demokratickým stylem výchovy (silný demokratický + silný demokratický i autoritativní výchovný model), naopak výrazně méně často se jim věnují děti z rodin uznávajících autoritativní nebo nevyhraněný výchovný model.

Poslední oblastí, kde se podařilo prokázat rozdíly, jsou počítače a technicky zaměřené kroužky. Těm se výrazně častěji věnují děti z rodin se silným demokratickým výchovným systémem. U ostatních výchovných modelů se nepodařilo vzájemný vztah prokázat.

S ohledem na předcházející zjištění lze o kroužcích a mimoškolních aktivitách uvažovat jakožto o manifestaci důležitosti hodnoty vzdělání pro rodiče. Můžeme je chápat jako prostředek pro rozšíření a upevnění kulturního kapitálu rodiny, respektive dítěte samotného.

3.7. Shrnutí

Není pochyb o tom, že rodina je základní institucí, kde jsou dětem vštěpovány a předávány hodnoty. Analýza dat ukázala, že je stále relevantní o přenosu hodnot v rodině dnes, v době, kdy se hovoří o individualizaci a fragmentaci společnosti, krizi rodiny a krizi hodnot vůbec, uvažovat.

Zásadní vliv na hodnoty a normy, které dítě preferuje a uznává, má vzdělání rodičů a výchovný model, ve kterém vyrostlo. Podařilo se identifikovat tři základní přístupy k výchově, které se mezi sebou liší charakterem vztahu mezi rodiči a dětmi a mírou autonomie, která je dítěti poskytována.

Na velmi obecné úrovni byla nejprve pozornost věnována hodnotovým rámcům, následně obecným hodnotovým preferencím. Hodnotám na konkrétnější úrovni byla v textu věnována pozornost v částech o postojích a normách jednání. Poslední oddíl byl věnován hodnotám v oblasti výchovy a rozvoje dětí.

V **základních otázkách po smyslu života**, tedy hodnotových rámcích, je u rodičů i dětí patrný výrazný důraz na vlastní aktivitu, možnost ovlivnění své životní dráhy. Naopak nejméně často se jak rodiče, tak děti ztotožňují s nihilistickým konceptem („v mých očích neslouží život k žádnému zvláštnímu účelu“) a náboženským výkladem světa („život má pro mě smysl, protože existuje Bůh“). V rámci rodiny je vztah mezi hodnotovými rámci dětí a jejich rodičů poměrně silný, tj. rodiče i jejich děti mají na otázky smyslu života velmi podobný názor. Z hlediska výchovných stylů ale nebyly odhaleny jakékoliv významné rozdíly. Nemusí to ovšem znamenat, že by mezi výchovným modelem a hodnotovým rámcem vztah reálně neexistoval. Toto zjištění spíše vysvětluji velmi výraznou celospolečenskou preferenci aktivního vlivu na svůj vlastní život a důrazem na individualismus jednotlivce.

Další oblastí, které byla věnována pozornost, byly **hodnotové preference** rodičů a dětí. Na první pozici se v obou segmentech jakožto nejdůležitější hodnota umístila rodina. Následuje ji s velkým odstupem práce, volný čas a přátelé. Naopak pouze minimální důležitost byla deklarována u náboženství a politiky. Mezi rodiči a jejich dětmi byla v míře preference jednotlivých oblastí identifikována vysoká míra shody, lze tedy hovořit o společném modelu hodnotových preferencí. Z pohledu

výchovných strategií v rodině bylo potvrzeno, že děti vychovávané v modelu se silnými demokratickými prvky kladou vyšší důraz na význam práce. Rodina, i když je stále nepochybně nejdůležitější oblastí ze všech, má výrazně nižší míru významu pro děti, které prošly výchovou v nevyhraněném modelu.

Část textu věnovaná **hodnotovým orientacím** (postojům) nás dovedla k poznání, že jak u rodičů, tak u jejich dětí je patrná vysoká míra roztříštěnosti a určité nehomogenity. Obecně v nich ale lze identifikovat dva základní přístupy: pasivitu jednotlivce a aktivitu, individualismus. Pro přístup, který je označen jako pasivní, je charakteristická snaha příliš „nevyčnívat z davu“ a ponechat většinu zodpovědnosti buď na jiných lidech, institucích nebo v nejobecnější úrovni na státu. Kategorie individualismu v sobě spojuje samostatnost v řešení problémů, snahu udělat si život co nejpříjemnějším, touhu po úspěchu a snahu po dosažení vytyčeného cíle. Tento přístup je patrný jak u rodičů, tak u jejich dětí. Míra homogenity je poměrně vysoká a lze tedy hovořit o předávání postojů v rámci rodiny. Optika výchovných modelů tento obraz ještě dokresluje – děti, které prošly modelem výchovy se silnými demokratickými prvky ve vyšší míře, než ostatní neinklinují k pasivní hodnotové orientaci. A děti s nevyhraněným výchovným modelem ve vyšší míře než děti vychovávané ostatními modely inklinují k individualismu a důrazu na uspokojování vlastních potřeb.

Oddíl věnovaný **normám jednání** ukázal, že jako ospravedlnitelné jsou vnímány především euthanasie a potrat. S výrazným odstupem je na třetí pozici přijmutí úplatku. Naopak jako neospravedlnitelné jsou hodnoceny užívání lehkých drog, řízení pod vlivem alkoholu a domácí násilí. Přijatelnost jednotlivých jednání je téměř totožná jak u rodičů, tak u dětí. Při vzájemném porovnání bylo zjištěno, že míra provázanosti v hodnocení rodičů a dětí je velmi vysoká. Rodiče a jejich děti mají tedy velmi podobný pohled na to, jaké jednání je přijatelné. Z hlediska výchovných modelů byly hlavní rozdíly identifikovány v hodnocení přijatelnosti potratu a zneužívání systému (šizení na daních, přijímání úplatků, lhaní ve vlastním zájmu). Děti vyrůstající v rodinách se silnými demokratickými prvky ve výchovném modelu, jsou obecně k hodnocení ospravedlnitelnosti porušení normy kritičtější. Naopak děti, které prošly autoritativním nebo nevyhraněným výchovným modelem, jsou v přijatelnosti porušení normy liberálnější.

Jak rodiče, tak i jejich děti se shodují, že **ideální výchova** dítěte by měla směřovat k tomu, aby z něho vyrostl samostatný jedinec, který je ve společnosti schopen uspět. Celkově nejvíce preferovanými jsou samostatné myšlení, dobré způsoby a dodržování daného slova. Z pohledu obecné orientace výchovy lze hovořit o důrazu na individualismus a cílevědomost. Význam tradičních hodnot a genderové problematiky je nepochybně také podstatný, avšak v porovnání s výše jmenovanými méně významný. Obraz ideální výchovy se v očích rodičů a dětí téměř překrývá. Lze hovořit o pouze minimálním mezigeneračním posunu. Z pohledu propojení ideálu výchovy a jeho aplikace do praxe bylo potvrzeno, že rodiče uplatňující demokratický model považují za podstatné rozvíjet v dětech individualismus a cílevědomost. Naopak rodiče vychovávající děti v autoritativním výchovném modelu kladou důraz na to, aby byly dětem vštípeny tradiční hodnoty.

Vzdělání jako hodnota bylo v textu pojato prostřednictvím zájmu rodičů o volbu střední školy a postoji k volbě mezi rychlým zapojením do pracovního trhu nebo dosažením co nejvyššího vzdělání. Volba střední školy ve většině rodin probíhá na základě diskuze rodičů a dítěte. Je zde jasná linka mezi výchovným modelem v rodině a rozhodnutím o školy. Rodiny, které uplatňovaly silně autoritativní model výchovy, výrazně tíhnou k rozhodování pouze na straně rodiče. Rodiny preferující výchovu se silnými demokratickými prvky volí strategii diskuze s dítětem. Pokud bylo dítě vychováváno v nevyhraněném výchovném modelu, bylo výrazně častěji rozhodnutí o střední škole pouze na něm.

To, do jaké míry jsou hodnoty rodičů a reálné aspirace dětí propojené, ukazuje část věnovaná preferenci rodičů mezi prací a vzděláním. Obecný postoj preference práce nebo vzdělání se výrazně promítá do vzdělání, kterého dítě reálně dosáhlo. Pokud rodiče preferovali co nejrychlejší zapojení dítěte do pracovního trhu, děti dosáhly nejčastěji primárního vzdělání (základní škola, střední škola bez maturity). Naopak pokud rodiče upřednostňovali dosažení co nejvyššího vzdělání, jejich děti dosáhly minimálně na sekundární vzdělanostní stupeň (střední škola s maturitou).

V souladu s teorií de Singlyho bylo prokázáno, že ke **kroužkům** a tím i rozvoji určitého typu znalostí a dovedností jsou vedeny především děti ze vzdělanějších rodin. Výrazné propojení vzdělání rodičů a konkrétního typu kroužku je zřetelné u „výběrových“ aktivit jakými jsou jazykové nebo technické kroužky. V této oblasti

existují také jasné preference podle reálně uplatňovaného výchovného modelu. Uměleckým kroužkům se věnují především děti s volnější výchovou, k jazykům a technicky zaměřeným aktivitám své děti vedou rodiče vyznávající demokratický výchovný model.

Celkově lze na základě analýzy dat hovořit o vysoké míře hodnotové homogenity v rámci rodiny. V jednotlivých oblastech se také podařilo identifikovat vliv, který má na utváření hodnot dítěte konkrétní výchovný model volený rodičem. Obecně lze říci, že pokud jsou ve výchovném modelu zastoupeny demokratické prvky výchovy, dítě ve vyšší míře přejímá hodnoty rodičů a zároveň je ochotno respektovat normy.

3.8. Diskuze

Předkládaná práce se věnovala tématu předávání hodnot v rodině. Již samotné téma v sobě obsahuje určité omezení, protože problematika hodnot je velmi těžce uchopitelná, navíc pokud ji vymezujeme v rodinném rámci a nikoliv v rámci generačního porovnání, jak je běžnější, situace se o poznání komplikuje. Aplikovat tento nelehký přístup mi umožnila data, která byla k dispozici.

Z pohledu reprezentativity analyzovaných dat nevnímán výraznější omezení. Jak vyplývá ze základního popisu souboru, lze jej ve většině charakteristik považovat za odpovídající populaci a je tedy zcela relevantní činit si nárok na širší zobecnitelnost výsledků.

Jako nejsilnější téma k diskuzi vnímám pojetí rodičů a dětí v datovém souboru. Nejednalo se totiž o děti ve smyslu dospívajících, ale o děti, kterým bylo kolem 30 let. Jejich hodnocení období dětství a dospívání je tak nepochybně zatíženo určitou mírou zkreslení, kterou retrospektivní pohled vždy přináší. Což může na jednu stranu vysvětlovat vysokou míru hodnotové homogenity, ke které jsem v práci dospěla. Na druhou stranu jsem ale přesvědčena, že volba již dospělých dětí byla správným krokem – dá se předpokládat, že již mají za sebou zkušenost ve většině životních rolí, jejich hodnoty se ustálily, vykrystalizovaly a také odpadá vliv revolty a bouře proti hodnotám, pro období dospívání tak typický. Navíc, pokud by dané

hodnoty při výchově v rodině přítomny nebyly, jen těžko by je, dle socializačních teorií, děti přijaly za své vlastní.

Původním záměrem bylo v práci hodnoty a normy konfrontovat s výrazně vyšším počtem vysvětlujících proměnných, než je vzdělání a výchovný model, což vycházelo ze studia literatury. Bylo pracováno s charakterem rodiny, vzájemným vztahem mezi rodiči, počtem dětí v domácnosti a dalšími proměnnými. Ani u jedné ze jmenovaných ale nebyl odhalen významnější vztah vzhledem k hodnotám, normám a postojům, které děti a jejich rodiče uznávají, případně k rozdílům v jejich přenosu. Podle mého názoru to ale neznamená, že by tyto charakteristiky neměly na hodnoty v rodině a jejich mezigenerační přenos vliv. Neodhalení významnějších vztahů si vysvětluji omezeními, které s sebou přes svoje nesporné výhody nese kvantitativní metodologie. Tato omezení jsem při psaní práce do jisté míry vnímala v oblasti podrobnějšího vhledu do problematiky.

U většiny oblastí by bylo pro hlubší porozumění problematice vhodné přistoupit ještě ke kombinaci s kvalitativní metodologií. Kvantitativní složka problematiku kvantifikuje, popisuje a snaží se jí vysvětlit na základě vlivu vzdělání a výchovného modelu. Kvalitativní přístup k vybraným oblastem by, podle mého názoru, umožnil lepší a hlubší pochopení, případně zohlednil další faktory, na které nebyl v kvantitativním přístupu kladen důraz.

3.9. Summary

There is no doubt that the family is the basic institution where children are indoctrinated and transmitted to values. Data analysis showed that it is still relevant to speak about the transmission of values in the family.

Major impact on the values and norms that a child prefers and recognizes has the parents' education and the parenting style in the family. We managed to identify three basic approaches to upbringing, which are different nature of the relationship between parents and children and degree of autonomy given the child.

At a general level, first attention was given to frames of value, then the concrete preferences of values. Values at specific level in the text paid attention in the sections on attitudes and norms negotiations. The last partition was devoted to the values of education and development of children.

4. Použité zdroje

ACERBI, A., PARISI, D.: Cultural Transmission Between and Within Generations In *Journal of Artificial Societies & Social Simulation*. Vol. 9, No. 1, 2006. Dostupné z: <http://jasss.soc.surrey.ac.uk/9/1/9.html>

BECKER, G., S.: *Teorie preferencí: Preference a hodnoty*. Praha: Grada Publishing. 1997. ISBN: 80-7169-463-0.

BECKER, H. A.: Generations and Value Changes. In *Values in Western Societies*, ed. by R. de Moor, Tilburg: Tilburg University Press, 1995, pp. 269–295.

BENGTSON, V., L.: Generation and Family Effects in Value Socialization. In *American Sociological Review*. Vol. 40, No. 3, pp. 358-371.

BOURDIEU, P.: *Teorie jednání*. Praha: Karolinum, 1998. ISBN: 80-7184-518-3.

CAKIRPALOGU, P.: *Psychologie hodnot*. Olomouc: Votobia, 2004. ISBN: 80-7220-195-6.

ČÁP, J.: *Psychologie výchovy a vyučování*. Praha: Karolinum, 1997. ISBN: 80-7066-534-3.

DILWORTH – ANDERSON, P., BURTON, L., M., TURNER, W., L.: The Importance of Values in the Study of Culturally Diverse Families. In *Family Relations*. Vol. 42, No. 3, pp. 238-242.

DOROTÍKOVÁ, S.: Hodnoty a vzdělání. In *Občanská výchova v měnící se době.* Sborník odborných textů pro učitele. Nakladatelství Olomouc, Olomouc. 1997. ISBN: 978-80-86633-78-7.

Eurybase: *Organizace vzdělávací soustavy České republiky 2009/2010*. Dostupné z: <http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/eurybase/eurybase_full_reports/CZ_CS.pdf >

GÖBELOVÁ, T.: *Hodnotová výchova v pedagogické praxi*. Ostrava: Ostravská univerzita. 2008. ISBN: 978-80-7368-542-3.

GRUSEC, J., E., GOODNOW, J., J.: Impact of Parental discipline methods on the child's internalization of values: A reconceptualization of current points of view. In *Developmental Psychology*. Vol. 30 (January 1994), pp. 4-19.

HAVLÍK, R., KOŤA, J.: *Sociologie výchovy a školy*. Praha: Portál, 2002. ISBN: 978-80-7367-327-7.

HENDL, J.: *Přehled statistických metod zpracování dat*. Praha: Portál, 2006. ISBN: 80-7367-123-9.

JANDOUREK, J.: *Sociologický slovník*. Praha: Portál, 2007. ISBN: 978-80-7367-269-0.

JANOSKI, T., WILSON, J.: Pathways to Voluntarism: Family Socialization and Status Transmission Models. In *Social Forces.* Vol. 74, No. 1 (September 1995), pp. 271-292.

JŮVA, V., JŮVA, V.: *Úvod do pedagogiky*. Brno: Paido, 1995. ISBN: 80-85931-06-0.

KATRŇÁK, T., FUČÍK, P.: Preference výběru partnera. Liší se rozvedení a svobodní ve sňatkových a partnerských preferencích? *Sociológia.* Vol. 41, No. 5, 2009, str. 437-456. Dostupné z: <http://fss.muni.cz/~katrnak/articles/preference.pdf>

KNAFO, A., SCHWARTZ S. H.: Value Socialization in Families of Israeli-Born and Soviet-Born Adolescents in Israel In *Journal of Cross-Cultural Psychology*, Vol. 32, No. 2, 2001, pp. 212-228.

KOUCKÝ, P.: *Rodinná výchova a prostředí jako možná příčina vzniku delikventního jednání a trestné činnosti jedince.* Diplomová práce. MU Brno, 2008. Dostupné z: <http://is.muni.cz/th/221115/pedf_m/Diplomova_prace.pdf>

KREIDL, M.: Manželství a sociální změna: Mění se v současné české společnosti pravidla pro výběr partnera? *Socioweb*. Dostupné z: <http://www.socioweb.cz/index.php?disp=temata&shw=170&lst=116 >

MARTUCELLI, D.: *Sociologie modernity. Itinerář 20. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008. ISBN: 978-80-7325-145-1.

MAŘÍKOVÁ, H., KOSTELECKÝ, T., LEBEDA, T., ŠKODOVÁ, M: *Jaká je naše společnost? Otázky, které si často klademe…* Praha: SLON, 2010. ISBN: 978-80-7419-025-4.

MENEGHAN, E., G., PARCEL, T., L.: Social Sources of Change in Children´s Home Environments: The Effects of Parental Occupational Experiences and Family Conditions. In *Jaournal of Marriage and Family.* Vol. 57, No. 1 (Ferbuary 1995), pp. 69-84.

MOEN, P., WEIHINGTON, E.: The Concept of Family Adaptive Strategies. In *Annual Review of Sociology.* Vol. 18 (1992), pp. 233-251.

MORGAN, W., R., ALWIN, D., F., GRIFFIN, L., J.: Social Origins, Parental Values and the Transmission of Inequality. In *The American Journal of Sociology*. Vol. 85, No. 1, pp. 156-166.

MOŽNÝ, I.: *Rodina a společnost*. Praha: SLON, 2008. ISBN: 80-86429-58-X.

MUSTILLO, S., WILSON, J., LYNCH, S., M.: Legacy Volunteering: A Test of Two Theories of Intergenerational Transmission. In *Journal of Marriage and Family*. Vol. 66, No. 2 (May 2004), pp. 530-541.

PARSONS, T.: *The Structure of Social Action.* New York: The Free Press, 1949.

PETERSEN, D., L.: Genesis and Family Values. In *Journal of Biblical Literature.* Vol. 124, No. 1, pp. 5-23.

PETRUSEK, M.: *Velký sociologický slovník*. Praha: Academia, 1997. ISBN: 80-7184-164-11.

PRUDKÝ, L. a kol.: *Inventura hodnot. Výsledky sociologických výzkumů hodnot ve společnosti České republiky.* Praha: Academia, 2009. ISBN: 978-80-200-1751-2.

ROMERO, A. J., CUÉLLAR, I., ROBERTS, R. E.: Ethnocultural Variables and Attitudes toward Cultural Socialization of Children. In *Journal of Community Psychology*. Vol. 28, No. 1, 2000, pp. 79-89.

SAK, P., SAKOVÁ, K.: *Mládež na křižovatce*. Praha: Svoboda servis, 2004. ISBN: 80-7229-042-8.

SINGLY DE, F.: *Sociologie současné rodiny*. Portál, Praha, 1999. ISBN: 80-7178-249-1.

STARRELS, M., E., HOLM, K., E.: Adolescents´ Plans for Family Formation: Is Parental Socialization Important? In *Journal of Marriage and Family*. Vol. 62, No. 2 (May 2000), pp. 416-429.

SWARTZ, M., J.: Cultural Sharing and Cultural Theory: Some Findings of a Five-Society Study. In *American Anthropologist*. New Series, Vol. 84, No. 2, pp. 314-338.

ŠPAŇHELOVÁ, I.: *Komunikace mezi rodičem a dítětem*. Praha: Grada, 2009. ISBN: 978-80-247-2698-4.

ŠŤASTNÁ, A.: Druhé dítě v rodině – preference a hodnotové orientace českých žen. *Sociologický časopis*, Vol. 23, No. 4, str. 721-745. Dostupné z: <http://sreview.soc.cas.cz/uploads/c8b2c8d52ea00fd41c08c22789b04b52087e5cd1_511_07-4%20Stastna.pdf >

TERMANN, S.: *Umění přesvědčit a vyjednat*. Praha: Grada, 2002. ISBN: 978-80-247-0304-6.

TUČEK, M. a kol.: *Česká rodina v transformaci – Stratifikace, dělba rolí a hodnotové orientace.* Dostupné z. <http://studie.soc.cas.cz/upl/texty/files/152_98-3wptext.pdf >

VOJTÍŠKOVÁ, K.: Výběr střední školy v rodinách. In *Socioweb 6*, 2008. Dostupné z: <http://www.socioweb.cz/index.php?disp=temata&shw=312&lst=106 >

VOLLEBERGH, W., A., IEDEMA. J., RAAIJMAKERS, Q., A.: Intergenerational Transmission and the Formation of Cultural Orientations in Adolescence and Young Adulthood. In: *Journal of Marriage and Family*. Vol. 63, No. 4 (November 2001), pp. 1185-1198.

WOLFINGER, N., H.: Trends in the Intergenerational Transmission of Divorce. In *Demography*. Vol. 36, No. 3, pp. 415-420.

ZENG-YIN, CH., KAPLAN, H.B.: Intergenerational Transmission of Constructive Parenting. In *Journal of Marriage and Family*. Vol. 63, No. 1 (February 2001), pp. 17-31.